

IX. FEJEZET.

**A román nemzetiségi párt aktivitásba lép. –
A Liga Culturală megújítása. – Az irredentista
törekvések Bosznia annexiójával forduló-
ponthoz érkeznek.**

Kísérlet a passzivitás elhagyására. Dr. Ratiu halála. Vlád Aurél fellépése.

A XIX. század utolsó esztendeje, mint már előadtam, katasztrofális vereséget hozott a magyarországi román nemzetiségi politikára és pedig a miatt, hogy a Liga Culturală és Sturdza vezetése alatt a romániai liberális párt illetéktelen módon beleavatkoztak abba, hogy a magyar állami keretén belül, hogyan rendeztessék az úgynevezett román nemzetiségi kérdés? Annak a küzdelemnek, amely e kérdésben 1884-től túlnyomóan romániai körök vezetése alatt 1900-ig folyt, az a törekvés szabta meg irányát, hogy a magyarországi román nemzetiségi kérdés az egész román faj érdekeinek, illetőleg a román királyság hatalmi aspirációinak megfelelő értelemben oldassék meg és ne a magyar állam érdekeinek megfelelően. Vörösfonálként húzódik keresztül ezen a küzdelmen az a gondolat, hogy a magyarországi románság elsősorban az egész román fajnak integrans része és a román királyságnak történelmi hivatása pedig abban áll, hogy az egész román fajt, tekintet nélkül a jelenlegi politikai határokra, egyetlen uralkodó alatt, egyetlen államban, Nagyromániában egyesítse, mihelyt arra a népek életének fejlődése útján a kedvező alkalom megérkezik. E vezérgondolat párhuzamos volt azzal a törekvéssel, hogy lehetlenné tétessék a magyarországi román nemzetiségi kérdésnek minden olyan megoldása, amely összhangban állana a magyar állam érdekeivel. Ezért volt a Slavici vezetése mellett megalapított „Tribuna”-nak és a köréje csoportosult fiatalabb román nemzetiségi politikusok erőfeszítésének állandó célja a Mocsonyi-féle mérsékeltebb iránynak mindenáron való háttérbe szorítása, sőt megsemmítése, mert e pártnak volt a programja, hogy a román kérdés, mint tisztán magyar belügyi kérdés oldassék meg, természetesen a magyarországi románság javára. A pör tárgya röviden összefoglalva, a megelőző fejezetben vázolt 16-éves időszakban állandóan az volt, hogy a magyarországi román nemzetiségi kérdés a magyar állam érdekeinek megfelelő módon oldassék-e meg, mint annak kizárólagos belügye, vagy a román faj egységének érdekei és

a román királyság hatalmi törekvéseinek javára? Az első módozat lojális és nem kifogásolható, a másik pedig határozottan forradalmi jellegű és minden ellenkező állítás vagy tagadás ellenére is, azonos az irredentizmussal.

Az 1896-iki országgyűlés mandátuma lejáróban volt és így a Széll-kormány előterjesztésére Őfelsége 1901 október 24-ére összehívta az új országgyűlést. Megkezdődtek a képviselőválasztást előkészítő mozgalmak országszerte és így megérkezett az alkalmas pillanat arra is, hogy a román nemzeti-ségi párt életjelt adjon magáról, mint tette, valahányszor arra a képviselőválasztások alkalmat szolgáltatottak. Az 1894-ben feloszlott nagyszebeni román nemzeti komité tagjai közül azok, akik ez időszakban életben és Magyarországon voltak, szép csendesen kiegészítették magukat egynehány fiatalabb egyénnel és Ratiu meghívására Kolozsváron összegyűltek egy értekezletre, amelynek rendeltetése az volt, hogy megállapodjanak abban, hogy a román nemzeti-ségi párt minő álláspontot foglaljon el szemben a küszöbön levő országgyűlési képviselőválasztásokkal?

E tanácskozás két napig tartott. Témája most is az volt, hogy a párt megmaradjon-e a passzivitás álláspontján, vagy aktivitásba lépjen? A komité újabb és fiatalabb tagjai abban a véleményben voltak, hogy a párt ne maradjon tovább passzivitásban, hanem revideálja programját és vegyen részt a küszöbön álló választási küzdelmekben. A passzivitás elernyeszti a párt akaratát, megbénítja a benne rejlő erőket, míg a küzdelem ez erőket megélnkitené és megacélozná. Ezt az álláspontot a komité egyik fiatalabb tagja, Vlád Aurél képviselte, természetesen tekintettel a komité régi tagjaira, különösen dr. Ratiu elnökre, ki a passzivitás makacs híve volt, csak enyhén, sőt félenken.

A tanácskozás azzal végződött, hogy a komité összes tagjainak aláírásával 1901 szeptember 5-én egy nyilatkozatot adtak ki, amelynek veleje az volt, hogy a párt eddigi programját változatlanul fenntartja, megvalósításáért a jövőben is kitartóan fog küzdeni és ez elhatározásnak megfelelően továbbra is megmarad a passzivitás álláspontján. E nyilatkozatot, amelyben a passzivitást a komité utoljára hangoztatta, a következő tagok írták alá: dr. *Ratiu* János, ilyésfalvi *Papp* György, *Coroianu* Gyula, *Mihali* Tivadar, *Lucaciu* László, *Patitia* Rubin, *Domide* Gerazim, *Popoviciu* Mihály, *Barbu* Patricius, *Ciuta* Demeter, *Pop* C. István, *Tripon* Gábor, *Chirtop* Zosim, *Vajda-Voevod* Sándor, *Comsa* Miklós, *Lázár* Aurél, *Maniu* Gyula, *Vlád* Aurél. Összesen tehát 18-an.

Az országgyűlés 1901 október 28-án össze is ült anélkül, hogy benne a román nemzeti-ségi párt csak egyetlen taggal is lett volna képviselve. Ez azonban nem azt jelentette, mintha

a románság a többi pártból egyáltalán hiányzott volna. Az 1901–1906, országgyűlésnek a következő román nemzetiségű tagjai voltak: *Avramescu* Pachomius, *Ciocan* János, *Fasie* Tódor, *Mihályi* Péter, *Pap* József, *Szerb* György, *Serbán* Miklós, *Szombati* György és *Vuia* Péter, akik nemcsak résztvettek általánosságban a parlamenti tárgyalásokban, hanem a külön román álláspontot is igen erélyesen képviselték, valahányszor csak arra alkalmuk nyílt.

Körülbelül egy évvel később, 1902 december 4-én a román nemzeti komité elnöke, dr. Ratiu János, nagyszebeni lakásán elhunyt. Dr. Ratiu halála a román nemzetiségi párt életében igen nevezetes fordulópontot alkot. A passzivitásnak az 1869-iki szerdahelyi értekezlet óta ő volt egyik legelhatározottabb híve. Nem volt nagy tehetségű ember, sem pedig kiváló képességű szónok. Nem is dicsekedhetett valami nagy politikai éleslátással, de komoly, nagy energiájú férfiú és jóhiszemű politikus volt. Ezzel a tulajdonságaival nagy hatást tudott gyakorolni híveire, amihez hozzájárult az a tekintély is, amelyet régi és hosszú időre visszanyúló politikai tevékenységével szerzett meg. Kétségbevonhatatlan, hogy a komité elnöki székét jól és megfelelően töltötte be a legkritikusabb körülmények között is. Halálával megszűnt az a legnagyobb erkölcsi természetű akadály, amelyik a fiatalabbakat visszatartotta attól, hogy akciót kezdenek meg a passzivitás álláspontjának elhagyása érdekében.

Volt még egy másik körülmény is, amelyik ösztönzőül szolgált a fiatalabb komitétagoknak arra, hogy az aktivitás érdekében erélyesebben lépjenek fel. *Dr. Mihú János*, az erdélyrészi román társadalom egyik legtekintélyesebb tagja, a szászvárosi „*Libertatea*” című lapban, amely a fiatalabb román nemzetiségi politikusok sajtóorgánuma volt, egy cikket tett közzé, amelyben a román nemzetiségi törekvések sikere érdekében feltétlen életszükségnek jelentette ki a passzivitás álláspontjának feladását. Ezzel egyidejűen szükségesnek jelezte a párt programjának átdolgozását is. Mindenekelőtt elhagyandónak vélte az olyan megvalósíthatatlan pontokat, mint Erdély autonómiája és a dualizmus el nem ismerése, azonkívül e programnak az újabban jelentkezett gazdasági és társadalmi kérdésekre vonatkozó pontokkal való kibővítését is szükségesnek tartotta.

1903-ban a dobrai (Hunyad megye) kerület mandátuma megüresedett és *dr. Vlád Aurél*, aki 1901 szeptember havában a komité kolozsvári értekezletén is az aktivitás mellett foglalt állást, a Mihú által körvonalozott új program alapján fellépett. Jelöltségét nemcsak a „*Libertatea*” támogatta, hanem a nagyszebeni érsekség félhivatalos lapja a „*Telegraful Roman*”, sőt az aradi „*Tribuna Poporului*” is. Vládnak sikerült a többséget

az 1903. évi június 6-iki választáson megszereznie és mint az új program alapján álló aktivista román nemzetiségi párt egyetlen tagja, a parlamentben már július 8-án fel is szólalt.

E beszédében először is megokolni igyekezett, hogy bár szilárdan áll a román nemzetiségi párt politikai programjának alapján, mégis miért hagyta el a párt által eddig követett passzivitást? A párt a passzivitás álláspontjára csak azért helyezkedett, mert a körülmények kényszerítették rá. Hogy a képviseléválasztásokban a siker reményével résztvehessenek, abban megakadályozta őket a kormány erőszaka és egy kivételes választói törvény. Azt hiszi azonban, hogy most a kormány nemzetiségi politikájában rendszerváltozás következett be. Mikor Széll miniszterelnök politikájának és kormányzásának vezérelvül beköszöntő beszédében a jogot, a törvényt és igazságot jelentette ki, azzal azt is beismerte, hogy a megelőző kormány nem követte ezeket az elveket. A miniszterelnök azt mondta, hogy a magyar állam céljait a magyarság érdekeinek védelme szolgálja legjobban, mert ez adta meg az államnak történelmi jellegét, de azt is hozzátette, hogy ne gondolja senki, mintha a nemmagyar ajkú állampolgárok érdekei ellenkezésben állnának a magyarságéval. Ezt elismeri és vallja ő is, de meg van győződve, hogy az ország csak akkor lesz igazán boldog és nagy, ha mindenik nemzetiség boldognak és megelégedettnek érzi benne magát. Mivel azonban az a párt, amelyre a miniszterelnök támaszkodik, a múltban a nemzetiségek ellen nagyon sokat vétkezett és a miniszterelnök programjában sincs semmi olyan, ami biztosítékul szolgálhatna arra nézve, hogy jövőre másképen lesz, nem viseltethetik bizalommal a kormány iránt.

A román nemzetiségi párt aktivitásba lép. Új program az aktivitás alapján.

A véderőtörvényjavaslat körül támadt parlamenti bonyodalmak következtében Széll Kálmán kénytelen volt beadni lemondását. Utóda Gróf Khuen Héderváry lett, aki szintén küzdött az egyre féktelenebbé levő parlamenti obstrukció viharával. Egy pár hónapi kísérletezés után kénytelen volt lemondni és helyét Tisza István grófnak átengedni. Tisza István majdnem egy évi kísérletezés után, hogy a parlamenti helyzetet szanálja, Ófelségéhez előterjesztést tett a parlament feloszlatására és az új országgyűlés összehívására. Ófelsége Tisza István előterjesztését elfogadta. A képviselőházat feloszlatta és az új országgyűlést 1905 február 15-ére összehívta. Az új képviseléválasztásokat a kormány a január 26. és február 4-ike közé eső időre tűzte ki.

Ez alkalmat a román nemzetiségi párt is felhasználta, hogy magát újra szervezze és újraszervezett alakjában az eddiginél nagyobb erővel vegyen részt a politikai harcokban. Dr. Ratiu halála után a komité elnöki teendőit ilyéfalvi Papp György alelnök vállalta magára, a főtitkári teendőket pedig Lucaciu László. A komité az úgynevezett román nemzeti értekezletet 1905 január 10-re hívta össze Nagyszebenbe azért, hogy határozatot hozzon arra vonatkozóan, hogy a párt minő álláspontot foglaljon el a küszöbön levő országgyűlési képviselőválasztásokkal szemben? A kormány ez alkalommal eltekintett attól, hogy Hieronymi 1894-ben a komitét feloszlatta és minden további működéstől büntetés terhe alatt eltiltotta. Nem akadályozta meg az összehívott konferencia megtartását.

A konferencia tagjai, összesen 97-en, meg is jelentek január 10-én Nagyszebenben. A megjelent tagok az erdélyi részekből és Aradmegyéből valók voltak majdnem kivétel nélkül. Temes, Krassó-Szörény és Torontál megyékből alig volt jelen valaki. A tagokat sem az egyes kerületek választópolgárai választották, hanem a kerületbeli értelmiség tagjai delegálták maguk közül s ennek következtében megbízólevéllel sem voltak ellátva. Azonkívül az értekezlet képe a régiekhez képest más egyébben is megváltozott. A tagok túlnyomó többsége abból a fiatal román értelmiségből került ki, amelyik az 1894-től 1904-ig terjedő időszakban lépett a közéleti és politikai szereplés terére. E konferenciának tehát mentalitása egészen más volt, mint a régieknek. A vezetés ugyan még az idősebbek kezében volt, de a cselekvő lélek, a feltörő vágyak a fiatal nemzedékéi voltak.

Az értekezletet, mint elnök ilyéfalvi Papp György nyitotta meg és a komité működéséről, amelyet az utolsó román nemzeti értekezlet (1893) óta eltelt tizenhárom év alatt teljesített, Lucaciu László, a komité főtitkára számolt be. Az első nap a megalakulás formásaival és Lucaciu jelentésének meghallgatásával telt el. Az érdemleges tanácskozás a második napon folyt le. E tanácskozásnak tárgyát az a két főkérdés alkotta, hogy a párt *a)* az 1881-iki programját fenntartsa-e, vagy módosítsa? *b)* hogy megmaradjon-e az eddig követett passzivitás álláspontján, vagy rálépjen az aktivitás terére? A hosszas és beható tanácskozások eredménye az volt, hogy az értekezlet egyhangúan kimondotta, hogy az 1881-iki programot változatlanul fenntartja, a párt az aktivitás terére lép a politikai élet egész területén. E határozat kimondása után a párt ügyeinek továbbvitelére megválasztották az új komitét is. Az új komité tagjai a következők lettek: ilyéfalvi Papp György, Lucaciu László, Vajda-Voevod Sándor, Mihali Tivadar, Suciú János, Comsa Miklós, Lázár Aurél, Vlad Aurél, Cosma Aurél, Pop Izidor, Bontescu Victor, Senchea

János, *Onisor* Victor, *Iván* Miklós, *Pop* G. István. A megválasztott komitétagokat felhatalmazták, hogy magukat a szükséghez képest más tagokkal is kiegészíthessék.

A határozatnak tartalma, melyet az értekezlet a párt programját illetően hozott, röviden a következőkben foglalható össze:

A jelenlegi súlyos körülmények nem engedik meg, hogy a párt eddigi programján változtatásokat eszközöljenek. Ellenkezően, arra kényszerítik őket, hogy azt változatlanul fenn tarthassák. Mindazáltal, tekintettel a jelenlegi körülményekre, lehetséges azt a kibővítés és a tökéletesítés szempontjából revízió alá venni. Az értekezlet ragaszkodik ugyan régi politikai programjához, de tekintetbe véve a jelenlegi politikai helyzetet is, a következőket tartja szükségesnek újra hangoztatni.

1. Követelik a román népnek, mint államalkotó egyéniségnek elismertetési és ethnikai kifejlődésének alkotmányos és közjogi intézményekkel való biztosítását, természetesen az állam egységének sértetlen fenntartása mellett.

2. A haza jól felfogott érdekében követeli a közös hadsereg német vezényleti nyelvének csorbítatlan fenntartását. Az ezrednyelvek használatának azonban az eddiginél szélesebb kör biztosítandó. A szolgálati év háromról kettőre szállítandó le.

3. Régi programjuk értelmében nemcsak teljes végrehajtását követelik a nemzetiségek egyenjogúságáról szóló törvénynek, hanem eltörlését is mindazon később hozott törvényeknek, amelyek ellenkeznek ez alaptörvény rendelkezéseivel. Követelik, hogy a közigazgatásban, igazságszolgáltatásban és a közoktatásban minden hazai nemzetiség nyelve annyira érvényesüljön, hogy azok mindenike saját nyelvű közigazgatás, igazságszolgáltatás és közoktatás birtokába jusson. Hogy ez lehetséges legyen, a köztisztviselők minden kerületben az illető nép fiai közül neveztesse ki, ha pedig ezek között nem áll annyi szükséges erő rendelkezésre, a kinevezendő tisztviselők teljesen jártasak legyenek az illető nép nyelvében.

4. Követelik az egyházak és iskolák számára a legteljesebb autonómiát és hogy az egyházak és iskolák fenntartásának költségei az állami kincstárból fedeztessenek. Követelik a polgári házasságnak és a felekezetenkívüliséget biztosító törvénynek eltörlését.

5. Teljes autonómiát kívánnak a községek és közigazgatási kerületek számára, amely utóbbiak a nyelvhatárookra való tekintettel kerekítendőek ki. A közigazgatási tisztviselők választása ne a kandidálási jog alapján történjék. A virilista intézmény töröltessék el.

6. Új választói törvényt követelnek az egyenlő, titkos és általános választói jog alapján. A választókerületek a választók egyenlő és azonos száma alapján kerekítendőek ki. A szava-

zás a körjegyzői székhelyeken történjék egy vándor-szavazatszedőbizottság előtt. Követelik az egyesületi és gyülekezési szabadságot, továbbá politikai ügyekben a teljes sajtószabadságot.

7. Kéri a földadó leszállítását és a progresszív adózási rendszer behozatalát, a létminimumot és a legszükségesebb élelmicikkek fogyasztási adójának eltörlését.

8. Követelik a hitbizományok eltörlését és az állami jószágoknak a nép között való parcellázását, a létminimum el nem idegenesíthetésének kimondását és azt, hogy a románok által lakott vidékekre csak románok legyenek telepíthetők. Az állami erdőkben a legeltetés csekély díjfizetés mellett a népnek legyen bérbeadva. Követelik az erdőtörvény eltörlését. Kívánják, hogy a munkások államilag legyenek biztosítva és törvényesen megvédve attól, hogy a munkaadók kizsákmányolhassák a munkásokat. Követelik a közegészségügy államosítását és azt, hogy a szegények ingyenes gyógykezelésben részesüljenek és gyógyszer is ingyen kapjanak.

E program alapján aztán a komité minden kerületben, amelyben a románajkú választók többségben voltak, jelöltet állított. E jelöltek közül azonban csak nyolcnak sikerült mandátumhoz jutnia, névszerint a következőknek: *Comsa Miklós, Damian Vasilie, Mihali Tivadar, Novac Aurél, Pop G. István, Russu-Sirianu János, Suciú János, Vlad Aurél*. Ezeken, a román nemzetiségi program alapján álló képviselőkön kívül még a kormánypártnak is volt hét román nemzetiségű tagja, névszerint *Avramescu Pachomius, Buteanu János, Ciocanu János, Mihályi Péter, Popp Sándor, Szerb György és Serbán Miklós*.

Gróf Tisza miniszterelnök álláspontja a román nemzetiségi kérdésben.

Ez a választási eredmény, mint erőpróba nem volt a román nemzetiségi pártra egyáltalán fényesnek nevezhető. Jelöltjeiket kivétel nélkül román többségű választókerületekben állították fel és közülök csupán csak nyolc jutott mandátum birtokába. A többi kerületekben a magyar pártok – majdnem kizárólagosan a kormányt támogató szabadelvű párt – jelöltjei győztek és természetesen, miután a választók többsége román volt, a román szavazatok segítségével. Tehát jogosan mondhatni, hogy a román nemzetiségi pártpolitika programját a magyarországi románság többsége utasította el magától. Enyhítő-körülményül még a választási erőszakoskodások és vesztegetések szokásos vádját sem hozhatták fel, mert olyan választás Magyarországon régóta nem volt, amelyben a hivatalos nyomás és az úgynevezett alkotmányos költségek oly kevés szerepet

játszottak volna, mint e választásokban, aminek bizonyága az az eddig még soha meg nem történt dolog, hogy a kormány-párt az ellenzékkel szemben kisebbségben maradt.

Azt sem szabad a román nemzetiségi párt e választáson elért sikerének tárgyilagos megítélésénél figyelmen kívül hagyni, hogy e választások idején a kormány élén Tisza István gróf állott, akinek felfogása a román kérdés kormányzati kezelését illetően nemcsak a Bánffy Dezsőtől különbözött, hanem minden eddigi kormányelnökétől is. Tisza István gróf álláspontját a román nemzetiségi kérdés kormányzati kezelését illetően már kormányra lépése előtt egy pár évvel kifejtette, még pedig felelőtlen állásban, mint egyszerű képviselő és így semmi okunk sincs annak feltevésére, hogy őt valamely tekintet korlátozta volna, hogy felfogását ebben a kérdésben az egyéniségét jellemző őszinteséggel és nyíltsággal kifejtse.

Metianu János aradi gör. keleti püspök nagyszebeni érsekmetropolitává választásának következtében az aradi gör. keleti román püspöki szék megüresedvén, a választás Goldis József nagyváradi gör. keleti román vikáriusra és országgyűlési képviselőre esett. Püspöki székébe 1899 július 20-án iktatták be. A beiktatás ünnepén több képviselő társaságában Tisza István gróf is megjelent. Az ünnepi ebéden a szokásos pohárköszöntők során Tisza István gróf is felszólalt. Beszédének lényege a következő volt: Nagyon sajnálja, hogy nem tud románul és így nem beszélhet azon a nyelven, amelyen azok szólottak, kik előbb beszéltek. Azt hiszi azonban, hogy egészen közömbös az, hogy azok, kik a hazát szeretik, románul vagy magyarul beszélnek-e? A magyar nemzet csak úgy ünnepelhette meg a magyar állam fennállásának ezredik évfordulóját, hogy nem nyomta el más nemzetiségű polgárainak nyelvét és jövője is csak akkor lesz, ha úgy cselekszik, mint a multban. A magyar nemzetnek nagy feladatai vannak, amelyeket azonban csak a román fajjal egyetértve teljesíthet. Viszont a románság előtt sincs a boldogulásnak más útja, mintha a magyarral testvériesen egyetért. Erre a testvéries egyetértésre üríti poharát!

Tisza e beszéde nagy hatást és lelkesedést keltett a románság jelenlevő notabilitásai között. Rá a nagyszebeni gör. keleti román érsek-metropolita képviselője, Popea Miklós karánsebesi gör. keleti román püspök válaszolt, aki Goldist püspöki székébe beiktatta. A hiba az volt – mondá Popea –, hogy mostanáig nem ismerték el és nem hangoztatták azt, hogy mennyire szükség a magyarok és a románok kölcsönös egyetértése. Tisza mutatta meg mai beszédében azt az utat, amelyik a kölcsönös surlódások megszüntetésére vezet. A kölcsönös megértés érdekében tegye meg mindenki a maga kötelességét és akkor a pokol kapui sem vehetnek erőt rajtunk. Kívánja,

hogy a Tisza által ma kifejezésre juttatott eszmék mentől szélesebb körben találjanak elterjedést. Felszólalt ugyanekkor Mangra is, a későbbi nagyszebeni gör. keleti érsek, aki ez időpontig úgy volt ismeretes, mint a legtúlzóbb román nemzetiségi-politikai vezetők és a legszenvedélyesebb izgatók egyike. Köszönetet mondott Tiszának szavaiért, amelyek a jövőben irányt fognak szabni a gondolkozó embereknek. Ő azonban a maga részéről nemcsak gondolatokat, hanem tetteket is vár.

A nemzetiségi képviselők klubjának szereplése az 1905-iki országgyűlésen.

A megválasztott nyolc román nemzetiségi képviselő Budapesten Hodzsa Milán tót és Pavlovics Ljubomir szerb nemzetiségi képviselővel egyesülve, megalakította a nemzetiségi képviselők pártklubját azért, hogy a magyarországi nemzetiségek képviselőiben egységesen léphessenek fel minden egyes esetben. A nemzetiségi képviselők pártja, mint külön parlamenti párt jelentkezett mindjárt a trónbeszédre adandó válaszfelirati vitában. Egy külön válaszfelirati javaslatban körvonalozta politikai álláspontját, melyet az egyes szónokok a válaszfelirati vita alkalmával mondott beszédeikben fejtettek ki bővebben. A nemzetiségi képviselők e külön válaszfelirati javaslatának tartalma röviden a következőkbe foglalható össze:

Az általános politikai helyzetet évek óta a parlamenti válság jellemzi, amely krónikussá lett. Ennek oka az, hogy úgy a megelőző, mint a jelenlegi parlamentek nem képviselik és nem fejezik ki a nemzet akaratát. Nem fejezhetnék ki még akkor sem, ha e választások minden visszaéléstől mentes tiszta választások volnának, mert hiszen alig van a nemzet egyötöd-résznének választói joga. A parlamenti válságok csak úgy fognak megszűnni, ha új választói törvényt alkotnak az általános választói jog alapján, helyesen és igazságosan kikerekített választói kerületekkel és a választások tisztaságát biztosító intézkedésekkel. A szűkkörű, osztályérdekeket szolgáló választói törvényen kívül a jelzett bajok előidézéséhez az is hozzájárult, hogy az 1867 után egymást követő kormányok, dacára, hogy állandóan dicsekedtek liberalizmusukkal, mégsem haboztak a közszabadságokat még törvényhozási úton is korlátozni. A szó- és sajtószabadság, az alkotmányosság e két legerősebb biztosítéka, az ország lakosai többségének, a nemzetiségeknek számára illuzóriussá tétetett a kormányhatalom által provokált politikai pörök és üldözések segítségével.

A baj egyik legnagyobb forrása az, hogy a meglévő törvényeket csak annyiban hajtják végre, amennyiben annak intézkedései megfelelnek az uralkodó magyar faj érdekeinek.

Igen sok a jogos panasz a nemzetiségek egyenjogúságát biztosító 1868-iki XLIV. törvénycikk végrehajtását illetően is. E törvényt nem hajtják végre, sőt annak számos üdvös intézkedését később hozott törvényekkel hatályon kívül helyezték. Az uralkodó fajjá tett magyarság érdekében hozott törvényekkel és törvényes intézkedésekkel lehetlenné tették, hogy a nemzetiségek saját nyelvükön szerezhessék meg iskolai kiképeztetésüket. A törvény azt rendeli, hogy az állam költségén a többi nemzetiségek számára is elégséges számú olyan iskola állítandó fel, melynek tanítási nyelve az illető nép nyelve és mégis az állami költségvetésből csak magyar tanításhoz szükséges iskolákat állítanak fel, még a többségükben nemzetiségek által lakott vidékeken is. Az igazságszolgáltatásban is teljesen háttérbe szorították a magyar nyelv kedvéért a nemzetiségek nyelve.

Az állam biztonságának legfontosabb eszköze az, hogy a hadsereg intézménye megóvassék minden politikai surlódástól, hogy az akadálytalan eszköze lehessen a két állam mentől hatásosabb védelmének. A katonai szolgálatnak két évre való leszállítása majdnem az ország összes lakosságát igénybe fogja venni. Azonban a legénység behatóbb, sikeres kiképzése a szolgálati idő két évre való leszállítását lehetővé teszi. E sikeresebb és behatóbb kiképzés azonban feltétlenül megkívánja, hogy az a legénység anyanyelvén történjék és ezért kívánatos, hogy az egyes ezredek keretén belül a legénység anyanyelvére az eddiginél nagyobb súly helyeztessék. A katonai igazságszolgáltatás érdekei is megkívánják, hogy a vádlott anyanyelvén védekezhessék.

A jelenlegi politikai válságból való kibontakozásnak egyik legnagyobb akadály a Ausztriával való gazdasági kiegyezés. Ez a válság csak úgy oldható meg célszerűen és helyesen, ha abból minden közjogi vonatkozást kikapcsolnak és tisztán csak a gazdasági érdekek szolgálnak irányadó szempont gyanánt. Ha ezek az érdekek az Ausztriától való gazdasági elválást tennék szükségessé, főleg arra kell vigyázni, hogy ez az elválás ne következék be kellő előkészítés nélkül. Miután országunk agrikulturn ország, arra kell vigyázni, hogy ez elválás következtében földművelő népességünk meg ne károsodjék.

A válaszfelirat készítői meg vannak továbbá győződve, hogy ez a most összeülő parlament feladatát csak úgy fogja megoldani, ha első kötelességének tartja egy olyan választói törvényt alkotni, amely az általános választói jog elvére, a kerületek egyenlő, arányos és igazságos beosztására lesz felépítve és egyúttal biztosítja a választások tisztaságát és szabadságát is. Csak így lehet a parlament az egész nemzet akaratának igazi és valóságos kifejezője. Az összes bajok forrása az volt, hogy az eddigi parlamentek nem voltak az

egész nemzet akaratának hamisítatlan kifejezői. A baj forrásának és szülőokának eltávolítása okozója lesz az összes bajok megszűnésének.

E válaszfeliratot a nemzetiségi párt nevében annak elnöke, Mihali Tivadar terjesztette egy rövid beszéd kíséretében a képviselőház elé. A vitában Pop C. István, Vlad Aurél és Suciu János vettek részt. Beszédeik tartalma az ismeretes román nemzetiségi követelések és gravamenek ismétlése volt és azért ismertetésüket bátran mellőzhetem.

Az új nemzetiségi párt szereplése az 1905-iki országgyűlésen ezzel a válaszfelirati vitával befejezést is nyert. Tisza István miniszterelnök a választásokon kisebbségbe jutva, kénytelen volt lemondását Őfelségéhez benyújtani. Őfelsége, miután más mód nem volt a kibontakozásra, a lemondást elfogadta és báró Fejérváry Géza volt honvédelmi minisztert bízta meg egy ideiglenes, úgynevezett ügyvivő kabinet alakításával, amelynek az volt a feladata, hogy keresse meg a válságból való kibontakozás eszközeit és útjait. Az új kormány 1895 június 21-én mutatkozott be a képviselőházban, amely alkalommal az új kormány programját báró Fejérváry fejtette ki. A nemzetiségi párt álláspontját az új kormány programjával szemben egy rövid beszédben Novac Aurél körvonalozta.

A nemzetiségi pártnak nincs bizalma az új kormányban – mondá ez alkalommal Novac –, mert nem parlamentáris kormány. Nincs pedig bizalma főleg azért, mert a kormány előterjesztett programjában semmi sincs olyan, ami kezességül szolgálhatna arra, hogy a kormány olyan alkotmányos állapotokat fog teremteni, amelyek orvosolni fogják a hamisítatlan alkotmányosság és az igazi szabadság segítségével azokat a sérelmeket, amelyeket félszázad óta az ország lakosságának többsége kénytelen volt elszenvedni. Azonkívül arról is meg van győződve, hogy a szövetkezett ellenzék, ha programját megvalósítja, nem fogja előmozdítani az ország népeinek egyetértését, hanem ellenkezően, a nemzetiségeket még jobban el fogja keseríteni azzal, hogy meg fogja támadni azoknak legszentebb és legdrágább életérdekeit. A nemzetiségi párt kijelenti, hogy minden támadás ellen kész megvédelmezni az alkotmányosságot, de csak azt az igazi alkotmányosságot, amelyik nem a faj-, az osztály- és párturalom szolgálatában áll, mint a jelenlegi.

A báró Fejérváry-féle ügyvivő kormány és a román nemzetiségi párt egymáshoz való viszonya.

A báró Fejérváry ügyvivő kormány belügyminisztere, Kristóffy József, a képviselőház nyári szünideje alatt választói körében megjelenve, beszámolóbeszédének keretében az új kor-

mánynak programját bővebben kifejtette. Azt mondta, hogy a parlamenti válság állandósulásának az az oka, hogy a parlament egy tisztán osztályérdekek szempontjából alkotott választói törvény alapján jött össze és mint ilyen nem is kifejezője az egész nemzet akaratának. Nem igazán nemzeti, hanem csak osztályparlament, amelyet működésében nem az egyetemes nemzeti érdekek, hanem csak a politikailag uralkodó osztály szűkkörű érdekei vezetnek. Az általános választói jog segítségével a parlamentet a nemzet általános akaratának kifejezőjévé kell tenni s ezzel együtt az állandósult parlamenti válság, amely a gyümölcsöző törvényhozói működést majdnem egy évtized óta lehetlenné tette, véglegesen meg fog szünni. Az általános választói jog segítségével a hatalom az eddig politikailag uralkodó osztály kezéből átmenne a nép birtokába. Az Ausztriával való közjogi torzsalkodás, akár a hadsereg, akár a gazdasági helyzet szempontjából nézzük, csak a politikailag uralkodó osztály érdeke és nem egyszersmint egy népé is, amely ilyen szubtilitásokkal nem törődve, az általános választói jog segítségével kezébe került politikai hatalmat kizárólag saját szociális és gazdasági helyzetének javítására használná.

Az állandósult parlamenti válság magvát az alkotta, hogy az ellenzék homlokegyenest ellenkező álláspontot foglalt el Bánffy Dezsőnek azzal az elméletével, hogy a dinasztia csak úgy nyerhető meg a magyar nemzeti törekvéseknek, szemben bármely oldalról jövő támadással, ha a nemzet olyan politikát követ, amely a dualizmus álláspontjához szívósan ragaszkodva, elutasítja magától a dualizmusnak azt a továbbfejlesztési elméletét, melyet Apponyi nemcsak saját pártjának, hanem az egész nemzetnek is követendő politikai programmul ajánlott, mert az a dinasztíával való konfliktusra vezet. Egy ilyen konfliktus pedig lehetővé tenné, hogy a magyar nemzet azon politikai szupremáciájának, melyet a dualizmus biztosított, összes ellenségei sorompóba álljanak, még pedig a siker igen nagy reményével. A dinasztíával való konfliktus magvát a hadsereggel szemben támasztott nemzeti követelmények okozták. A helyzet ugyanis az volt : az általános nemzetközi helyzet elodázhatatlanná tette a véderőtörvény olyan reformját, amely a nemzetől valóban sok áldozatot követelt. Az egymással koalícióba lépett ellenzéki pártok az áldozatot csak olyan rekompenzációként voltak hajlandók megadni, amelyek a magyar nyelv érvényesülését – magyar vezényleti nyelv – jelentették volna a közös hadsereg körében. Ezt azonban Őfelsége és a legfőbb katonai körök teljesíthetetlennek tartották, mert meg voltak győződve, hogy a hadsereg egységét meg fogja bontani. A hadsereg egységét pedig nemcsak a pragmatika szankció folyományának, hanem a monarchia védelmi biztossága első fel-

tételének is tartották, a melyen minden változtatást eleve kizártnak tekintettek.

Kristóffy az általános választói jogot jelölte meg olyan csodaorvosság gyanánt, amely azt a mozgalmat, amely a hadsereg vezényleti nyelvének magyarrá tételét állította fel követelményül, véglegesen le fogja szerelni minden egyéb olyan közjogi természetű kívánsággal egyetemben, amely Ausztriával időnként, különösen gazdasági téren (önálló magyar bank, külön vámterület stb.) élesebb surlódásokra vezetett s amelyeknek magyar értelemben való teljesülését Bécsben mindig az Ausztriától való elszakadás gyanánt szerették felfogni. Természetes volt tehát, hogy mindezekben a körökben a Kristóffytól ajánlott választójogi reformot örömmel, sőt vérmes reményekkel fogadták. Éppen ilyen örömmel fogadták a nemzetiségi politikusok is, akik meg voltak győződve, hogy az általános választói jog a magyar állam törvényhozásában olyan helyzetet fog teremteni, amely rövid időn belül lehetővé tenné az állam szerkezetének olyan közjogi átalakítását, amely megfelelné a nemzetiségi politikusok által javasolt nemzetiségi elven felépülő föderatív államszerkezetnek. Így állott elő az a helyzet, amelyben a nemzetiségi törekvések, a hadseregnek és bizonyos fokig a dinasztianak érdekeivel is összhangzásba kerültek.

Az újraalakult román nemzeti komité, ki akarván gyorsan aknázni a kedvező helyzetet, Nagyszebenbe 1905 szeptember 20-ára egy nagy román nemzeti értekezletet hívott össze. Az értekezletnek az lett volna a feladata, hogy körvonalozza azt az álláspontot, amelyet a megváltozott politikai helyzettel, különösebben pedig az általános választói joggal szemben elfoglalni szándékozik. Az összehívott értekezlet megtartását azonban az új kormány belügyminisztere nem engedte meg, hanem hivatkozással Hieronymi 1894-iki ismeretes rendeletére, betiltotta. Figyelemreméltó jelenség, hogy az ügyvivő kormány – mint e tette is bizonyítja – sokkal szigorúbb volt a nemzetiségekkel szemben, mint volt Tisza István, aki 1905 januárjában ez értekezlet megtartását nem akadályozta meg. Az ügyvivő kormány e magatartásával védekezni akart az ellen a vád ellen, hogy az általános választói jogot csak azért erőlteti, hogy a magyar nemzeti törekvéseket a bécsi körök kedvéért a nemzetiségek segítségével letörje. Ugyancsak ez ügyvivő kormány közoktatásügyi minisztere, Lukács György adta ki azt a rendeletet is, amely arra vonatkozott, hogy az állami iskolákban a hittant magyar nyelven, az iskola tannyelvén tanítsák és ne az illető felekezeti nyelven, amint eddig szokásban volt.

Miután a Nagyszebenbe összehívott román nemzeti értekezletet a kormány tiltó rendelete következtében nem tarthatták meg, november 5-ére Lugosra hívtak össze egy választói érte-

kezletet, mert a választói értekezletek nem voltak a Hieronymi-féle rendelet intézkedései alá vonhatók. Ez értekezleten a román nemzetiségi párt összes vezérférfiai megjelentek s ott határozat gyanánt kimondták, hogy követelik az általános szavazati jogot, még pedig akként, hogy minden nagykorú állampolgár, tekintet nélkül arra, hogy fizet-e valami adót vagy nem, szavazójogot nyerjen.

A Fejérváry kormány azonban nem tudott alkotmányos eszközökkel boldogulni és ezért Őfelségének a parlament feloszlását javasolta. Őfelsége a kormány e javaslatát elfogadta és Nyiri tábornokot mint királybiztost felhatalmazta a parlament feloszlására, ami 1906 február 11-én katonai asszisztencia mellett meg is történt. A parlament nemzetiségi pártja e feloszlása alkalmával összesztagjainak aláírásával egy manifesztumot adott ki. E manifesztumban annak a meggyőződésüknek adnak kifejezést, hogy az általános választói jog az egyetlen eszköz, amely a válságot megoldja és az országot a fenyegető katasztrófától megóvjá. Csak az általános választói jog segítségével lehet a nemzetiségek egyenjogúságát teljessé tenni és gyökerestől kiirtani mindazt, ami a nép és a dinasztia között levő viszonyt állandó válságoknak teszi ki.

A román nemzetiségi párt szerepe az 1906-iki választáson. Paktumkísérlet a kormánnyal. A megválasztott képviselők száma.

A parlament feloszlása után a nemzetiségi pártok vezetőemberei egész biztosra vették, hogy Őfelsége nem fog összehívni új parlamentet, hanem abszolút kormányzást fog életbe léptetni. Egyelőre ugyan csak átmenetül. A végső kibontakozás azonban nem lehet más, mint a dualizmus bukása és annak romjain az egységes osztrák monarchiának, Grossösterreichnek a nemzetiségek föderációján, mint új alapon való felépítése. Ezt annál több okuk volt hinni, mert a Lajthántúl azoknak pártja, hangja és befolyása egyre jobban erősödni látszott, kik ellenségei voltak a dualizmusnak és buzgó apostolai a föderális alapon szervezendő egységes új Ausztriának. Nagy volt meglepetésük, mikor Őfelsége 1906 április első napjaiban Wekerlét bízta meg az új kormányalakítással, hogy a koalícióba lépett ellenzék támogatásával a válságból kivezető utat megkeresse és az új országgyűlést 1906 május 19-ére összehívta.

Az új kormány a képviseléválasztásokat az április 29-ike és május 8-ika közé eső időre tűzte ki. A meglepett román nemzeti komiténak nem volt ideje a román nemzeti értekezletet összehívni, de meg attól is tartott, hogy az új koalíciós

kormány éppen úgy nem fogja megengedni az értekezlet megtartását, mint nem engedte meg a báró Fejérváry-féle ügyvivő kormány. A komité azonban összeült és kimondotta, hogy úgy magára, mint a választókra kötelezőnek tartja az 1905-ben tartott nemzeti konferencia által elfogadott programot és a vele kapcsolatos határozatokat, s azoknak alapján ő maga fogja megállapítani az egyes kerületek számára a román nemzeti párt alkalmas képviselőjelöltjeit és Aradon egy középponti irodát szervezett a választási ügyek vezetésére.

A koalíciópárti kormány nem zárkozott el mereven a román nemzetiségi követelések elől. Miután feladatának a megelőző nagy parlamenti és politikai válság által okozott izgatottság lecsillapítását és feszültség elsimítását tartotta, az egyetértés és a békés kiegyezés kedvéért bizonyos befolyásos és mérsékelt politikai gondolkozású román előkelőségek tanácsára Wekerle miniszterelnök magához kérte bizalmas értekezletre Mihályi Viktor balászfalvi görög katolikus és Metianu János görög keleti érsekeket, továbbá a román nemzetiségi párt néhány előkelőségét, névszerint Cosma Partént, az „Albina”-bank igazgatóját, ilyéfalvi Papp Görgyöt, a komité elnökét, Miháli Tivadart, a mult országgyűlés nemzetiségipárti klubjának elnökét, Lucaciu Lászlót és Brediceanu Coriolánt.

A meghívottak 1906 április 18-án délután négy órakor jelentek meg a miniszterelnök fogadótermében. E megbeszéléseken Wekerle miniszterelnökön kívül a kormánynak még következő tagjai vettek részt: Andrássy gróf belügyminiszter, Apponyi gróf vallás- és közoktatásügyi miniszter és Kossuth Ferenc közlekedésügyi miniszter. Wekerle miniszterelnök megnyitóbeszédében azt mondta, hogy az értekezlet tagjait azért kérte magához, hogy tőlük megtudja: miben állanak a hazai románságnak orvosolandó panaszai és teljesítendő kívánságai? Az érsekek különösen az iskolák ügyét tették szóvá és azt, hogy a nemzetiségi törvényt nem hajtják végre. A többi tagok pedig az ismeretes panaszokat és kívánságokat adták elő. Azután szóba kerültek a választások. A miniszterelnök határozottan kijelentette, hogy a kormány a választásokra egyáltalán nem szándékozik illetéktelen befolyást gyakorolni, még kevésbé igyekezik megakadályozni, hogy a román nemzetiségi párt tagjai megfelelő számban kerüljenek a parlamentbe. A románok azon kívánságuknak adtak kifejezést, hogy a kormány kössön velük paktumot azon kerületekre vonatkozóan, amelyeket a románoknak átengedni szándékozik. A kormány tagjainak e kívánsággal szemben az volt az álláspontja, hogy ezt a paktumot a románok az egyes megyék illetékes tényezőivel kössék meg. Andrássy belügyminiszter megígérte, hogy a főispánokat ebben az irányban fogja utasítani.

E paktumból azonban nem lett semmi, mert az egyes

kerületekben az illetékes tényezők egyáltalán nem voltak hajlandók a teret minden küzdelem nélkül átengedni a románoknak. A választási küzdelem, amelybe a kormány abszolúte nem avatkozott bele, a román nemzetiségi pártra a következő eredménnyel végződött. Mandátumhoz jutottak a párt jelöltjei közül: *Goldis* László a radnai kerületben (Arad megye), *Damian* László a körösbányai kerületben (Hunyad megye), *Maniu* Gyula az alvinci kerületben (Alsófehér megye), *Mihali* Tivadar a nagyilondai kerületben (Szolnokdoboka megye), *Novac* Aurél a szászabányai kerületben (Krassószőrény megye), *Oncu* Miklós a jószáshelyi kerületben (Arad megye), *Petrovici* István a nagyzorlenci kerületben (Krassószőrény megye), *Pop* C. István a világosi kerületben (Arad megye), *Popoviciu* György a lugosi kerületben (Krassószőrény megye), *Suciu* János a borosjenői kerületben (Arad megye), *Vajda-Voevod* Sándor a magyarigeni kerületben (Alsófehér megye), *Vlád* Aurél a szászvárosi kerületben (Hunyad megye), *Brediceanu* Coriolán pedig két kerületben, az oravicaiban és a bogsánbányaiban (Krassószőrény megye). Miután *Brediceanu* az oravicai mandátumát tartotta meg, a bogsánbányai kerületben új választás rendeltetett el, amelyen *Branisce* Valért választották meg, akinek mandátumát azonban a kuria az elkövetett választási visszaélések miatt megsemmisítette. Időközi választás útján került a parlamentbe a belényesi kerület (Bihar megye) mandátumával *Lucaciu* László. Az 1906–1910-iki országgyűlésen a román nemzetiségi párt tehát összesen 14 taggal volt képviselve. Ezt az eredményt nem tekinthetjük valami fényesnek, kivált, ha tekintetbe vesszük azokat a körülményeket, amelyek között az 1906-iki képviselőválasztások lefolytak, különösen pedig azt, hogy a román nemzetiségi párt jelöltjei egyáltalán nem voltak kénytelenek semmiféle úgynevezett komoly hivatalos presszió vagy más meg nem engedett eszközök ellen küzdeni, és hogy a kormány tagjaival folytatott eszmecserék és az azoknak eredményét alkotó megállapodások következtében e választások igazán szabad választások voltak. E választások eredménye valóságos illusztrációja annak, hogy a román nemzetiségű választópolgárok többsége csakugyan nem hajlandó feltétlenül magáévá tenni a román nemzetiségi párt politikai programját. A román nemzetiségi párt e tagjain kívül az *Andrássy*-pártban is volt négy román nemzetiségű képviselő, *Ciocanu* János a naszói kerületből (Besztercenaszód megye), *Burdia* Konstantin a karánsebesi kerületből (Krassószőrény megye), *Mihályi* Péter Mármaros vármegyéből és *Siegescu* József az oravicabányai kerületből (Krassószőrény megye), *Serbán* Miklós az árpási kerület képviselője ekkor pártonkívüli volt.

A román bankok szerepe e választások alkalmával. E bankok általános gazdasági hatása a román népre.

Ez volt az első választás, amelybe a román pénzüzetek is belevegyültek, amennyiben a komité által fellejtett jelöltek majdnem mindenike összekötetésben volt, mint részvényes, igazgató vagy igazgatósági tag, valamelyik román pénzüzettel. A román nemzetiségi jellegű gazdasági szervezkedés ekkor éreztette először észrevehetőbb módon és nagyobb mértékben politikai hatását, azért kötelességem a kép teljessége kedvéért rámutatni arra, hogy politikai tekintetben minő hatása és minő eredményei voltak a román vezetőkörök azon gazdasági akciójának, amelynek politikai hatása először és nyomatékosabban e választások alkalmával volt érezhető?

Időrendben az első román pénzüzet az 1872-ben alakult Albina volt. Negyvenkét év mulva a részvénytársasági alapon álló román bankok és takarékpénztárak száma 147 volt, a hitelszövetkezeteké pedig 60 és a fogyasztási és más egyéb kereskedelmi jellegű szövetkezeteké 14. A 147 részvénytársasági alapon álló román pénzüzet alaptőkéje 1914-ben kerekében 35.000,000 korona volt. Az egyes pénzüzetek alaptőkéje a 10,000 és 6.000,000 korona között váltakozott.

E pénzüzetek alapításának az volt egyik politikai vezérlő gondolata, hogy segítségükkel előmozdítsák azt, hogy a románországban, amely szociológiai szempontból, mint e könyv bevezető részében rámutattam, csonka társadalmat alkot, egy vagyonos értelmiségi középosztály kialakulhasson, mert politikai küzdelmükben leginkább egy földbirtokos középosztály hiányát érezték, mivel az általuk lakott területeken a kisebbséget alkotó magyarságnak politikai erejét annak földbirtokos középosztálya alkotta. Arra, hogy az ipar és kereskedelem terén igyekezzenek előmozdítani egy városi iparos és kereskedő jellegű polgári középosztály kialakulását, nem igen gondoltak és arra is csak később, mondhatni, csak az utolsó évtizedben, hogy a románság gazdasági életét pénzügyi tekintetben a magyar tőkétől függetlenítsék.

E felfogástól és céltől vezéreltetve, a pénzüzetek arra igyekeztek, hogy a vagyontalan román értelmiséget a neki nyújtott kedvező hitel segítségével földbirtokhoz segítsék. Miután előszeretettel nyújtottak sokszor nemcsak könnyű, hanem valóban könnyelmű hitelt is az eladósodott magyar középbirtokosoknak és annak következtében több magyar középbirtok is jutott e bankok közvetítésével román kézre, az erdélyi magyar társadalom a román pénzüzeteknek csak ezt a hatását látta és valóságosan megdöbbsent, mert azt hitte, hogy a román pénzüzetek üzleteik lebonyolításánál más célt nem ismernek, mint az erdélyrészi magyar középbirtokok tervszerű kisajátí-

tását. Hogy a román pénzüzetek e finánciális gazdálkodása károsabb magára a román népre, mint a magyarságra, azt nagyon kevesen vették észre. Alig egy-két ember sejtette, hogy ez a román bankpolitika eredményeiben a román parasztságot adósítja el és fosztja meg birtokától, tehát proletarizálja azt a román paraszt kisbirtokososztályt, amelyik igazi erejét alkotja Magyarországon a románságnak.

Hogy ez a román nemzetiségi bankpolitika mennyire káros magára a románságra, bővebb bizonyítgatások helyett, hivatkozom egy romániai szakértő idevonatkozó véleményére.

„Az erdélyi román népnek – írja dr. Traian Mihaiu a Liga 1908-iki Calendariumának 187. és következő lapjain „Țaranimea și creditul în România și Ardeal” cím alatt megjelent tanulmányában – 1848 után a jobbágyságból való felszabadulása után nem volt hitelforrása. Később ezen is segítettek. Az utolsó emberöltő ideje alatt 100 bank alakult. E bankok azonban városi bankok voltak, de azért mégis jó hatásuk volt, mert általuk és bennük szerveződött és központosult a románság hitele és ily módon vége lett a 20–50%-os uzsorának. A jó oldalak mellett azonban mutatkoztak az árnyoldalak is. Előtérbe lépett az osztalékpolitika, amelynek következtében elhanyagoltattak a legfőbb agrár érdekek és így a mezőgazdasági hitel szervezetlenül maradt. Ennek következtében a legtöbb erdélyi román polgári osztály által alapított bank kizsákmányoló finánciális intézet.”

„1848 előtt a magyar nemes dézsmálta a román parasztot, most pedig a román polgári elem, mint részvényes fosztja ki. Erdélyben a város és a falu között kegyetlen osztályharc fejlődött ki. A városokban való vagyon felhalmozódásával párhuzamosan nő a falusi községekben a nyomor. A bankok ezt működésükkel nemcsak nem akadályozzák meg, hanem ellenkezően, előmozdítják. A bankoknak másik hibája, hogy a parasztnak könnyű hitelt nyujtva, alkalmat adtak az adósságcsinálásra, de nem adtak egyúttal neki gazdasági nevelést is. E bankok a nemzeti intézmények cége alatt rászoktatták a parasztot a könnyelmű és nem gyümölcöző adósságcsinálásra. Ez az oka, hogy olyan falvak, amelyeknek 10–15 év előtt nem volt egy krajcár adósságuk sem, ma nyögnek a kamat terhe alatt. A paraszt a hitel segítségével, veleszületett földéhségétől ösztönöztenve, birtokot vásárolt. Ma nagyobb a birtoka, de gyengébben műveli és több adót fizet. A bankok belefogtak birtokok vásárlásába és parcellázásába is. Ezzel azt a hibát követték el, hogy előmozdították a földbirtok árának 50%-kal való emelkedését abban az időszakban, amelyben a föld természetvényének ára 50%-kal leesett. A román nép gazdasági nevelését elhanyagolták, míg nagy zajjal különböző egyesületeket alakítottak, színházi alapot gyűjtöttek, pedig célszerűbb lett volna

falusi iskolákat alapítani és a nép gazdasági nevelésén munkálkodni. Nem a városban, hanem a faluban van a román nép jövője.”

Traian Mihály ugyan egy kissé egyoldalúan és nem is minden részletben való kellő jártassággal ítéli meg a helyzetet, de azért nagyjában és egészében elég találóan. Annyi bizonyos, hogy a magyarországi román nemzetiségi párt vezető emberei nem igazi demokratikus politikát folytattak, különösen gazdasági téren, hanem inkább a leendő román földbirtokos osztály megteremtése érdekében valóságos osztálypolitikát. Politikájuk csak a magyarsággal szemben támasztott követelésekben és vádakban volt demokratikus színnel bevonva, de magával a román nép nagy tömegével szemben a modern demokrácia szempontjából megítélve, osztálypolitikát folytattak. Erre azért tartottam szükségesnek rámutatni, mert az 1906-ik évi választások után két-három évvel jelentkezik is a román nemzeti párt kebelében a fiatalság egy csoportja, amely ezt az osztálypolitikát szemére veti a komiténak és a vele való szakítást türelmetlenül sürgeti.

A román nemzetiségi párt szereplése az 1906–1910. országgyűlésen. Apponyi gróf népiskolai törvényei.

Az 1906-iki választások alkalmával a románokon kívül még négy szerb és nyolc tót képviselő került be nemzetiségpárti program alapján. Ez a 26 képviselő ez alkalommal is megalakította a nemzetiségi-párti képviselők klubját, amelynek elnökévé ismét Mihali Tivadart választották. Az így megalakult nemzetiségi párt nevében Mihali Tivadar a többi pártokhoz azt a kérést intézte, hogy a képviselőház egy jegyzői állása a párt valamelyik tagjával töltsék be és hogy a bizottságokba is a párt egyes tagjai megfelelő arányban választassanak be. A többi pártok ezt a kívánságot a jegyzői állás betöltésére vonatkozóan nem tartották teljesíthetőnek, de a bizottságokba a párt tagjai közül egyeseket beválasztottak. E választást azonban nem fogadták el, hanem visszautasították azzal a megokolással, hogy nem fogadhatják el, mert őket csak mint egyéneket és nem mint a nemzetiségi párt tagjait választották be a bizottságokba.

Az egyesült nemzetiségi pártok (román, tót, szerb) programját a királyi trónbeszédre adandó válaszfelirat tárgyalása alkalmával egy külön válaszfelirati javaslatba foglalták, amelyet a képviselőház július 3-iki ülésében a párt nevében Polit Mihály szerb nemzetiségi képviselő terjesztett elő. A válaszfelirati vitában a javaslatban foglaltak bővebb kifejtése és megokolása céljából román részről a következők szó-

laltak fel: Goldis László, Petrovics István, Brediceanu Coriolán, Vajda-Voevod Sándor, Vlád Aurél, Maniu Gyula. A válaszfelirati javaslat, valamint a mellette mondott beszédek tartalmának elemzését részint térszüke miatt, részint pedig azért mellőzöm, mert bennük semmi új sem volt. A követelések, a panaszok már ismeretesekek voltak, csupán a mód és a stíl volt némileg új a régebbi hasonló tartalmú nyilatkozatokhoz és beszédekhez képest.

Az 1906–1910-iki parlamenti ülészaknak a román nemzetiségi mozgalmak fejlődés-történetének szempontjából legnevezetesebb mozzanata az a vita volt, amely Apponyi gróf vallás- és közoktatásügyi miniszter népiskolaügyi törvényjavaslatainak előterjesztése alkalmával keletkezett.

Apponyi miniszter 1907 február 21-én két iskolaügyi javaslatot terjesztett a képviselőház elé. Az első az állami népiskolai tanítók fizetésének rendezésére vonatkozott, a második a községi és felekezeti tanítók javadalmazásának minimumát állapította meg. A nemzetiségi képviselőket politikai álláspontjuknál fogva közelebből az utóbbi törvényjavaslat érdekelte.

E törvényjavaslat lényege röviden a következőkbe foglalható össze: Meghatározta a községi és felekezeti tanítók fizetésének minimumát. Ha az iskolafenntartó község vagy egyház a maga anyagi erejéből nem tudja megadni a tanítónak a törvényben megállapított minimális fizetést, akkor joga van államsegélyért folyamodni. Az államsegély azonban bizonyos feltételhez köttetik. Az első feltétel az, hogy ha az államsegélyes iskola a törvényben megállapított feltételnek nem felel meg, a kormánynak joga van az iskolától az élvezett államsegélyt megvonni. Az államsegélyes iskola tanítójával szemben az államnak bizonyos fokú fegyelmi hatalma is van. Az államsegély első feltétele pedig az, hogy az illető iskola állami és nemzeti szempontból teljesen kifogástalan legyen. Ennek a minőségének megítélésében zsinórmértékül pedig az szolgál, hogy milyen mértékben, eredménnyel és szellemben tanítják az iskolában az állam nyelvét, történetét és alkotmányát? Ezért a törvényjavaslat keretében megállapítást nyert, hogy a magyar nyelvet a nem magyar tannyelvű népiskolák, még ha nem is részesülnek államsegélyben, milyen mértékben és eredménnyel tanítsák. Az államsegélyben részesülő iskolák a nem magyar tannyelvű népiskolák számára általában megállapított mértéken felül tartoznak még a magyar állam történetét, alkotmányának és földrajzának ismeretét is magyarul tanítani. Az összes iskolákra az állami hovatartozóság és a hazafiság érzése ápolásának külső jeléül a magyar állam címere kifüggesztendő az iskolák minőségét jelző magyarnyelvű körirattal.

Apponyi e törvényjavaslatát mind a két felekezeti (gör.

kath. és gör. keleti) román egyház sérelmesnek vélte magára nézve a következő okok miatt: *a)* a tanítói fizetések összegének törvényben megállapított minimumát általában igen nagy-nak tartották, abban a hiedelemben, hogy nagyon sok egyház, község szegénysége miatt a törvény e követelményeinek nem tud eleget tenni és kénytelen lesz iskoláját vagy egészen átadni az államnak, vagy államsegélyért folyamodni, *b)* az államsegély elfogadása következtében a tanító bizonyos fokig az állam fegyelmi hatósága alá kerül, amely körülményben az egyházi főhatóságoknak az egyházi autonomia által biztosított fegyelmi joga szenvedne csorbát, *c)* az államsegélyes iskoláknál a magyar nyelven tanítandó magyar történeti, alkotmánytani és földrajzi tankönyvek használatának engedélyezése (approbációja) az egyházak kezéből a kormányéba menne át, ami szintén az egyházi autonomia csorbítását jelentené, *d)* az iskolák állami ellenőrzésének köre a meglévő állapottal szemben az egyházi hatóságok hasonló jogkörének rovására a törvényjavaslat által nagyon kiterjesztetik.

A gör. keleti román egyház főpapsága hivatalosan is állást foglalt Apponyi e törvényjavaslata ellen. Metianu érsek összehívta Nagyszebenbe az érseki konzisztoriumot. Két napig tartó beható tanácskozás után kifogásaikat és aggodalmaikat egy Emlékiratba foglalták össze és azt határozták, hogy ezt a román gör. keleti püspökök együttes küldöttségben adják át a kormánynak. E határozat értelmében Metianu János gör. keleti érsek-metropolita, Popea Miklós karánsebesi és Papp János aradi gör. keleti román püspökök kíséretében az Emlékiratot 1907 március 7-én át is adta Apponyi Albert vallás- és közoktatásügyi miniszternek. A gör. keleti román püspökök e lépésével egyidejűen a román nemzeti komité is foglalkozott e törvényjavaslatokkal. Felszólította a román nemzetiségi országgyűlési képviselőket, hogy a javaslatok tárgyalása alkalmával a legenergikusabban küzdjenek ellenük. Egyúttal azt is elhatározta, hogy a román többségű választókerületekben tiltakozó népgyűléseket tartsanak e javaslatok ellen. E népgyűléseket meg is tartották mindenütt, ahol rá mód és alkalom volt. A kormány e gyűlések megtartása ellen semmiféle intézkedést sem tett.

E népgyűlések és a román nemzetiségi sajtó izgatásai, továbbá azok a beszédek, melyeket a képviselőházban ez alkalmával a román nemzetiségi képviselők tartottak, meglehetősen nagy izgatottságot okoztak a magyarországi románság között, amelynek megvolt a maga visszhangja, mint később látni fogjuk, Romániában is. Az izgatottságot még növelte Apponyi közoktatásügyi miniszternek egy harmadik törvényjavaslata is, amelyik a népiskolai oktatás ingyenességéről szólt. E törvény eltörölte a népiskolákban eddig kötelező tandíjfizetést,

mert akadályt látott benne arra vonatkozóan, hogy a szegényebb sorsú szülők gyermekeiket iskolába járathassák és egyidejűen azt is kimondotta, hogy mindazok az iskolafenntartó egyházak és községek, amelyek a tandíj eltörlése következtében olyan jövedelmet veszítettek el, amely az iskola fenntartásához szükséges, az elveszített tandíjjövedelmet államsegély alakjában megkaphatják a m. kir. kormánytól. Miután az államsegély elfogadása a kormánynak bizonyos befolyást biztosított az iskolákra, attól tartottak, hogy a tandíj eltörlése következtében a hatásosabb állami ellenőrzés alá jutó felekezeti román iskolák száma e törvény életbeléptetésének hatása következtében növekedni fog és a népoktatás terén mind szűkebbre szorúl az a tér, amelyen az állami ellenőrzés, tisztán csak formaságokra szorítkozva, minimálisnak mondható.

A román felekezeti iskolák tanítói ezt a törvényt általában örömmel fogadták, mert anyagi helyzetükön lényegesen javított és bizonyos fokig hivatalos állásuk függetlenségét is biztosította azok ellen, a többnyire személyes vagy klikkérdékekből származó önkénykedések ellen, amelyeknek közvetlen hatáságaik részéről igen gyakran ki voltak téve és amelyek ellen védelmet a felsőbb egyházi hatóságoknál nem igen találtak. Maga a nép sem tiltakozott az ellen, hogy gyermekei az iskolában a magyar nyelvet az eddig szokásosnál részletesebben és alaposabban megtanulják, mert a magyar nyelv tudásának hasznát látta. Azt sem hitte el már többé, hogy ha gyermeke az iskolában megtanul magyarul, anyanyelvét, nemzetiségét és vallását meg fogja tagadni, mert látta, hogy vezetői, akik a magyar nyelvnek a román iskolákban való tanítását olyan nagy nemzeti veszedelem gyanánt festették le előttük, nemcsak maguk tudnak jól magyarul, hanem gyermekeiket is magyar iskolákba küldik a magyar nyelv mentől alaposabb megtanulásáért. Az Apponyi-féle törvény végrehajtása ellen csakis a román nemzetiségi intelligencia egyes tagjai izgattak és a román napisajtó. E tekintetben is azonban komolyabban számbavehető eset alig történt. Ez utóbbi esetek egyike volt Vlád Aurél képviselő feleségének esete. A nevezett úrnő lakóhelyének államsegélyes román iskolájában az évvégi vizsgálatok alkalmával megjelent és a vizsgálat alatt az iskola helyiségében személyesen kifakadt a magyar nyelv tanítása ellen és a kötelességét teljesítő tanítót is szidalmazta. Miután az eset a hatóságok tudomására jutott, Vlád Aurélnét porbe fogták és izgatásért rövidebb ideig tartó fogságbüntetésre ítélték. A börtönbüntetést azonban Őfelsége a kormány javaslatára elengedte.

Apponyi nevéhez még egy másik iskolai gravamen is fűződik. Előbb már említettem, hogy a báró Fejérváry-féle ügyvivő kormány közoktatásügyi minisztere, Lukács György,

egy rendeletet adott ki, amelynek értelmében az állami iskolákban a hittan nem az illető felekezet egyházi nyelvén, hanem az iskola tannyelvén magyarul tanítandó. E rendelet kiadására okul a következő körülmény szolgált. Az állami, egyáltalán a magyar tanításnyelvű iskolákat számos olyan gör. keleti és gör. katolikus vallású tanuló látogatja, kiknek anyanyelve magyar és akik nem tudnak sem románul, sem szerbül. A hittanárak, akik majdnem kivétel nélkül az illető felekezet lelkészei, azon ürügy alatt, hogy vallásuk rítusának nyelve a román vagy szerb, e tanulókat arra kényszerítik, hogy a hittant románul vagy szerbül tanulják, tehát olyan nyelven, amelyből e tanulók egy szót sem értenek. Ez éppen olyan, mintha valamelyik róm. kath. lelkésznek eszébe jutna, hogy a róm. kath. hittant azon ürügy alatt, hogy a katolikus rítus nyelve a latin, latinul tanítsa még a népiskolában is. Miután a Lukács-féle rendeletet általában nem tekintették törvényes rendeletnek és végrehajtása körül nehézségek és kellemetlen súrlódások keletkeztek, Apponyi revízió alá vette a rendeletet és rajta azt a módosítást tette, hogy a rituális rész tanítható az illető felekezet nyelvén, de a főbb imádságok és vallási alapvető tételek magyarul is megtanítandók. Természetesen a nemzetiségi sajtó, különösen a romániai, Apponyi e rendeletét úgy tüntette fel, amely az összes román iskolákban megtiltotta még a vallástalannak is román nyelven való tanítását.

A koalíciós kormányzat korszakának utolsó éveiben a nemzetiségi, különösen a román nemzetiségi mozgalmak nemcsak terjedelemben nőttek, hanem olyan éles és forradalminak minősíthető jelleget is kezdtek öltetni, mint aminővel a múlt század kilencvenes éveiben, a Memorandum-pör előtti években birtak. E jelenséghez nagyban hozzájárultak bizonyos külpolitikai körülmények is, amelyekre az alábbiakban rámutatni feltétlenül szükségesnek tartom.

A Liga Culturală lassanként összeszedi magát. Jorga Miklós szerepe ebben az újraébredésben.

A megelőző fejezetben (VIII. fejezet) előadtam, hogy a Liga Culturală a múlt század végén és a jelen század elején miként veszítette el minden tekintélyét és befolyását a kebelében lábra kapott korrupció következtében. Elnöke, Urechia Vazul, képtelen volt a Ligát kisegíteni abból a kátyuból, amelybe az ő gyöngye vezetése alatt jutott. Régidivatú, úgynevezett frázisos hazafi volt, kinek minden tevékenysége zászlós körmenetek és bankettek rendezésében, pohárköszöntők és alkalmi beszédek tartásában merült ki. Nem volt egyetlen tartalmas gondolata, amellyel a hitele vesztett Ligát gyümölcsözőbb

tevékenységre és ennek segítségével elveszített régi tekintélyének és befolyásának legalább részben való visszaszerzéséhez tudta volna segíteni. Hozzájárult ehhez az utóbbi időkben betegeskedése is, amely 1902-ben halálát okozta.

Urechia Vazul halála után a Liga Culturala közgyűlése Gradisteanu Pétert választotta elnökévé, akinek ehhez két minősítése volt: *a)* tagja volt a liberális pártnak, *b)* mikor Károly király 1885-ben Jaşit, második székvárosát meglátogatta, a város által a Károly király tiszteletére adott ebéden, mint a város egyik parlamenti képviselője, felköszöntötte a királyt. E pohárköszöntőjében a többek között ezeket a szavakat mondta: „Felséged koronájának még hiányzik egyik legszebb gyöngye, Erdély”. Valószínű, hogy Gradisteanu Péter, mint a Liga elnöke is hű maradt ehhez a kijelentéséhez, mivel célszerűnek vélte Románia királyát egy hivatalos ünnepség alkalmával, bár meglehetősen tapintatlanul, de kifogástalan nyíltsággal és őszinteséggel aposztrofálni.

Hogy milyen szellem uralkodott a Ligában körülbelül 1906-ig, érdekesen vázolja azt a Liga Culturală 1910-iki Naptárában az a cikk, amelyik a Ligának 1909-iki jaşi-i közgyűléséről számol be: „A mult évig a közgyűléseket – írja e beszámoló – mindig Bukarestben tartották. Bukarest azonban nem volt alkalmas hely, mert ott a vidék mindig gyengén volt képviselve. A helyzeten a bukarestiek uralkodtak, akik magukkal hozták egyéni bajaikat és pártos szellemüket, aminek következtében a közgyűléseken gyakran olyan erőszakos jeleneteket provokáltak, amelyeket nem lehet leírni”. Hogy a Liga ez időszakbeli helyzetét nemcsak az idézett jelentés írója ítélte meg ekként, hanem az egész romániai közvélemény is, azt bizonyítják a „Minerva” című bukaresti hírlap ugyancsak e közgyűlést ismertető jelentésének következő szavai: „Akik figyelemmel és román érzéssel kísérték a Liga újabb tevékenységét, azt a határozott meggyőződést merítették, hogy ez a határokon túl lakó románok kulturális érdekeinek támogatására szolgáló nagy egyesület szerencsésen kilábolt abból az állapotából, amelyben hosszas időn át szenvedett”.

Hogy a magyarországi román nemzetiségi politika vezetői is hasonlóan vélekedtek, bizonyítja az aradi „Tribuna”-nak az a nyilatkozata, amelyet ugyancsak e közgyűlés lefolyásának ismertetése alkalmával tett: „Távolból is megállapíthatjuk, hogy a Liga hosszas és minden románra fájdalmas tespedés után ismét feltámadott és korántsincs létének végén, mint valami két év előtt látszott, hanem a virágzás és a lendület küszöbén áll. Ez nem esetlegesség, mert összeesik a romániai újabb nacionalista áramlattal, amely meghódította a Liga tagjait, sőt magát a Ligát is elnökével egyetemben, ki ez áramlat megteremtője volt”.

Kötelességem az alábbiakban röviden megismertetni azt az újabb román nemzeti áramlatot, amely meghódítója volt a Liga tagjainak és egyúttal okozója 1908 táján a Liga e reneszanszának is.

A Liga Culturală vezetőségében többen voltak azon a véleményen, hogy a Liga sikeres működésének egyik legnagyobb akadálya az, hogy a törvényhozás részéről nincs elismerve erkölcsi és jogi személynek. Ez a vélemény csakhamar általános lett a Liga vezetőségében. Új alapszabályokat dolgoztak ki és azt a parlament elé azzal a kérelemmel terjesztették, hogy ez alapszabályokat jóváhagyva, ismerje el a Ligát erkölcsi és jogi személynek. A parlament, ösztönözve az egyre erősödő újabb román nacionalista mozgalmaktól is, e kérelmet teljesítette. A képviselőház 1906 május 19-én, az ülésben jelenlevő 84 tag szavazatával egyhangúan ismerte el a Ligát erkölcsi és jogi személynek, a szenátus pedig 1907 január 23-án tartott ülésében 54 szavazattal szintén egyhangúan. A király pedig a parlament e határozatát 1907 február 9-én kelt legfelsőbb elhatározásával szentesítette. E pillanattól fogva tehát a Liga, mint törvényesen elismert erkölcsi és jogi személy szabad mozgásban, tőkegyűjtésben és vagyonszerzésben nem volt semmi által korlátozva. A Liga alapszabályainak most már törvényhozásilag jóváhagyott 2. §-a az egyesület célját a következőkben jelöli meg: „célja élénk összeköttetést létesíteni az összes románok között s a román nemzeti kultúra útján a nemzeti öntudatot és összetartozandóságot ápolni”. A Liga tehát ez újabb alapszabályaiban is célja gyanánt csak a kulturális közösség érzésének felkeltését és ápolását vallja be és nem egyszerre mind azt is, hogy e kulturális közösség segítségével és ürügye alatt a politikai egység érzését is szándékozik az összes románságban felkelteni és kifejtetni. És ez egészen természetes is, mert ezen csak dolgozni lehetett, nyíltan bevallani pedig az erősebb és hatalmasabb szomszédra való tekintetből nem volt sem szabad, sem célszerű.

A Liga Culturalának azonban ez alapszabályváltoztatás és jogi személyül való törvényes elismertetés nagyon keveset használt volna, ha vezetőségében személyváltozás nem lett volna. Gradisteanu Péter lemondása után előbb Pilat tábornok, majd *Somanescu* Sava szenátor lett az elnök, de a nagy változást nem ez az elnöki személycsere okozta, hanem az, hogy *Jorga* Miklós nemcsak a Liga középponti bizottságába lépett be, hanem elfogadta a neki felajánlott főtitkári tisztséget is. Álláspontja az volt, hogy a Liga csak úgy fog igazán hatást gyakorolhatni a román közvéleményre, ha ezt nem tüntető körmenetek, bankettek és népgyűlési szónoklatok, hanem egy valóban komoly irodalmi program elfogadásával és végrehajtásával fogja megkísérleni. 1904 december hó 12-én Pilat

tábornok elnöklete alatt tartott közgyűlésben a következő működési programot állapították meg:

a) tétessék tanulmány tárgyává a különböző országokban lakó románok helyzete, de különösen azon országokban, amelyekben a románság veszélyeztetve van, hogy a Liga kellően tájékoztatva, biztos eredménnyel működhessék közre a veszély elhárítására,

b) a Liga tagjai törekedjenek közelebbi érintkezésbe lépni valamennyi románlakta vidék román vezetőférfiaival, hogy együttesen tanácskozva, elháríthassák a románságot fenyegető veszedelmet,

c) mindazon mozgalmakkal szemben, amelyek a románoktól lakott országokban meggátolják a románokat közgazdasági, kulturális és nemzeti előhaladásukban, keltse fel a Liga ügy Romániában, mint külföldön a közvélemény figyelmét.

A magyarországi románok monografiáját Russu Sirianu írta meg „Româniî din Statul Ungar” című könyvében. Bár ez a munka semmi egyéb, mint Balogh Pál „A népfajok Magyarországon” című könyvének a román politikai törekvések szempontjai szerint való román köntösbe való öltöztetése minden eredetiség vagy önálló tudományos kutatás nélkül a bukaresti Román Tudományos Akadémia mégis egyik legnagyobb díjával tüntette ki. Éppen ilyen jutalommal tüntette ki a Román Akadémia Teodor V. Pacatian „Cartea de Aur” című könyvét is, ami semmi egyéb, mint a magyarországi román nemzetiségi párt különböző programjainak, manifesztumainak, határozatainak és nyilatkozatainak gyűjteménye, kiegészítve azokkal a beszédekkel, amelyeket a román nemzetiségi párthoz tartozó képviselők időnként a magyar parlamentben mondtak, sőt ez utóbbiak nem is egészen jó és hű román fordításban.

Jorga maga is résztvett a program végrehajtásában. Beutazta a magyar állam keleti felét és a magyarországi románság állapotáról „Neamul românesc in Ardeal si Țara ungu-reasca” cím alatt egy kétkötetes célzatos munkát írt. Ugyanilyen munkát írt a bukovinai románokról is „Neamul românesc in Bucovina” cím alatt egy kötetben. „A Liga embereinek merészsége odáig ment – írja erre vonatkozóan a kolozsvári egyetem román nyelv és irodalom tanára, Moldován Gergely „I. Károly román király s a román nemzeti ideál” című tanulmányában (Budapesti Szemle 1917 októberi száma, 97. lap) –, hogy egyesek (Gradisteanu, Jorga és mások) a magyarok zsarnokoskodásairól meggyőződést szerzendők, úgyszólván mint vizsgálóbiztosok járták be az országot.” Jorgát Magyarországon ez utazásaiban nem háborgatta senki. Mégcsak a sajtó sem vett róla tudomást. Bukovinából azonban, az osztrák cs. kir. hatóságok, megsokalván Jorga úr kíváncsi érdeklődését, mint „kellemetlen idegent” az osztrák állam területéről kiutasították.

Jorga „Neamul Românesc” címmel egy folyóiratot indított meg azzal a nyíltan bevallott céllal, hogy irodalmi eszközökkel mentől hatásosabban szolgálhassa a Liga 1904. évi közgyűlésén megállapított munkaprogrammot. Ugyanezt a célt szolgálta a Slavici János szerkesztésében megindított „Biblioteca Populara” „Minerva” című füzetes vállalat. E vállalatnak egyik füzete Besszarábiával foglalkozik. Nagyon tévedne azonban az, aki azt hinné, hogy e füzet szerzője megalégszik a Prúton túlra irányzott irredentizmussal és békét hagy a magyar államnak. E füzet írója azt mondja: a szabad Romániában élő románok első kötelessége mentől jobban kiművelni magukat, mert mihelyt a román nép mai tespedéséből egy magasabb kultúra által ki fog emeltetni, azonnal egy olyan egységes államot fog alkotni, amelyik magában fogja Besszarábiát is foglalni. Addig is azonban minden erejükből transzilvániai, krisianai, bánáti, mármarosai, bukovinai, besszarábiai és macedóniai testvéreik művelésére kell törekedniök, mert nincs messze már a kedvező idő, hogy kikiálthassák egyhangúlag azt, amit a moldovaiak és a munteniaiak 1859-ben kikiáltottak (t. i. az uniót). A kultúra terjedésével minden népben felébredt a fajszeretet és az egyes fajok, átlépve a természetes határokat, külön államokat kezdenek alkotni. Idővel az összes államok a fennebbi rendszer szerint fognak átalakulni, azaz a mai Németország kénytelen lesz visszaadni Franciaországnak Elzászt és Lotharingiát és az ausztriai német tartományokat magához fogja csatolni. Az ausztria-magyarországi szlávok külön államot fognak alkotni, szintúgy a magyarok és a románok is. A három részre osztott Lengyelországot a lengyelek fogják véglegesen visszaállítani. Egyetlen öntudatos nép sem fog addig nyugodni, amíg – ha szét van választva – külön önálló államot nem alkothat.

Az 1906-iki román nemzeti kiállítás hatása az irredentizmusra.

Az új román nacionalista szellemnek nemcsak felébresztéséhez, hanem agresszív irányú továbbfejlődéséhez is nagyban hozzájárult az 1906-iki bukaresti nemzeti kiállítás. Hivatalosan és bevallottan e kiállítás Károly király trónralépésének negyvenedik évfordulóját volt hivatva megünnepelni és egyszersmind a nemzetnek és az érdeklődő külföldnek azt is bemutatni, hogy e negyvenéves időszak alatt milyen művelt és gazdag modern állammá lett a hajdani oláh vajdaságokból 1859-ben egyesült román fejedelemség. A nemzet értelmiségének gondolkodásában, sőt a valóságban is ez a kiállítás Románia ünnepéből az egész román faj ünnepévé lett és egyúttal a negyven-

éves évfordulóból a román faj keletkezésének és a román állam megalakulása 2000 éves évfordulójának nagy ünnepévé is, mint azt a kiállítási parkba vezető diadalkapura írt ez a három szám: 106 (Traján meghódítja Dáciát), 1866 (Károly király a román trónra lép), 1906 (a kiállítás éve, Károly király uralkodásának negyvenedik és a román faj keletkezésének 2000. évfordulója) is hirdették. A fiatal román állam ünnepéből a mesés nagy dákoromán birodalom ünnepe lett, Sinkai és Maior Péter történeti iskolájának szellemében.

A kiállítás úgy volt berendezve, hogy az ne csak a mai román államot, hanem a leendő Nagyromániát is bemutassa a maga egészében és egységében. Ebben az irányban a kiállítás rendezői különösebb figyelemmel voltak a magyar állam román-ajkú polgáira. Amíg a többi államokban lakó románság kiállítási osztályaira az illető állam nevét ráírták, addig a magyarországi románság kiállítási osztályára nem az volt írva „Româniî din Ungaria”, hanem „Româniî de peste hotare” (a határon túl lakó románok). Ezen a kiállításon Magyarországnak még csak neve sem fordulhatott elő, hanem egy oly képzetalkotta államnak: Peste hotare (A határon túl), amelyet semmiféle földrajzi tankönyv vagy lexikon nem ismer, de amelynek célzatos használata annyit jelent a román irredentizmus szótárában, hogy az a körülmény, hogy a magyarországi románok Románia határain kívül laknak, csak egyszerű faktum, amely a világért sem azt jelenti, hogy azok a magyar állam polgárai, hanem azt, hogy azok nemcsak érzésben és gondolatban, de a történelmi jog és az általános emberi jog szerint is a megalkotandó egységes nagy román birodalom polgárai.

Ennek a „Peste hotare” című államnak ethnografiai térképe is ki volt állítva, szemléltető kartografiai ábrázolása végett annak, hogy lássa a kiállítás okulni vágyó kíváncsi látogatója, hogy ez a „Peste hotare” állam mennyire tisztán román jellegű állam. Ez a térkép a magyar állam keleti részét ábrázolta nyugat felé egészen a Tiszáig. Azt a részt tehát, amely a hajdani Dácia területét foglalja magában s amelyet azon a címen, hogy lakosságának túlnyomó többségét a románok alkotják, a román irredentizmus Nagyrománia alkotórészéül ki akar szakítani a magyar állam testéből. E térkép Russu-Sirianu már említett „Româniî din Statul Ungar” című könyve tartalmának szemléltetővé tétele végett készült.

A kiállítás ez irredentista jellege legbiztosabban azokból a nyilatkozatokból állapítható meg, amelyek a különböző magyarországi román egyesületek és szervezetek látogatásánál hangzottak el. Ez ünnepségeknek valóságos típusa volt a román dalegyesületek versenye. E versenyen 25 dalkör vett részt, melyből 16 magyarországi volt. Ez az ünnepség azonban nem folyhatott le botrány nélkül. A versenyben a Bukarestben lakó

erdélyi szászok „Transilvania” nevű dalosköre is résztvett. Mikor a maga számaait német nyelven elénekelte, Jorga Miklós egyetemi tanár páholyában felállott és így kiáltott fel: Nagyon szép volt! Énekeljete most már törökül is! Erre a közönség nagy füttyülésben és „le vele” kiáltásokban tört ki. Az egyetemi hallgatók oda rohantak Jorga páholyához és vállaikra véve, tüntetően körülhordozták az arénában, hol a verseny lefolyt. Jorga e saajtságos diadalútjában e szavakat kiáltotta a tapsoló és tüntető közönség felé: „Annyira izgatott vagyok, hogy csak annyit tudok mondani: Éljen fajunk és adja az Isten, hogy mindnyájan egyek legyünk!”

„Egy népet alkotunk ugyanazon ideállal – mondotta Delavrancea a fogarasi látogatók tiszteletére adott banketten. – Semmi sem képes többé szétválasztani. Ma már a Kárpátok nem választanak szét, hanem egyesítenek.” A Liga Culturală egyik titkára, Florescu Al. pedig ugyanez alkalommal e szavakat mondotta: „A ti hazajöveletek, mert úgy szeretjük, ha ti is annak nevezitek a mi drága Romániánkat – feleleveníti újból a legdrágább emlékeket. Bennetek láthatjuk a feltétlen győzelem képviselőit. A modern idők azon győzelmét, mely formájára is tekintélyesebb lesz, mint a világtörténelem legnagyobb győzelme. Ez a győzelem a kultúra útján vezet, amelyet mindennap ki kell erőszakolni azok megtörésével, akik a nemzeti jelleg megszüntetését akarják”.

A brassóvidéki románok tiszteletére adott lakomán Cantacuzino M., Bukarest város főpolgármestere, felköszöntőjében e szavakat mondotta: „A kiállításnak egyik főfeladata az volt, hogy Románia földjén az összes románokat összegyűjtse. Lehet az országok között határ és sorompó. A mi lelkünket azonban sem a határ, sem a sorompó nem választhatja el. Visszatérve, mondjátok meg azoknak, akik nem jöhettek veletek, hogy amíg román szó és érzés lesz, veletek leszünk úgy a boldogság óráiban, mint a szomorúság napjaiban. Mi mindig támogatni fogunk titeket mindenben, amit megpróbáltok vagy tesztek!” Delavrancea is felszólalt újra: „Minket a közös jövő egyesít – mondá Delavrancea. Szünjön meg jövőre közöttünk és közöttetek minden egyenetlenség. Ez a mi fennmaradásunk törvénye. Arra azonban ügyeljünk, hogy nemzeti kérdésünket ne kompromittáljuk Európával szemben. Tudja meg mindenki, hogy ezért a kérdésért mindnyájan lelkesedünk. A nagy boérok utódai, mint Cantacuzino is, a paraszt földművesek utódai, mint magam is, a nemzeti kérdésben vállalkozunk a lehetetlenre is, hogy ez a kérdés lehetővé váljék. A nemzeti kérdést minden román olyan fontosnak tekintse, hogy egy politikus se maradhasson meg helyén, ha nem kél a nemzeti ügy védelmére.”

Még világosabban beszélt *Tocilescu* egyetemi tanár a bánági román látogatók tiszteletére adott ebéden: „Károly

király a második Traján és azt kívánja neki, hogy legyen isteni ereje arra, hogy Traján oszlopának (értsd birodalmának) széttörött részeit összeragaszthassa.” Még világosabban írt a bukaresti „Dimineața” nevű lap szeptember havi egyik számában abban a búcsúszózatában, amelyet az összes román dalegyesületek versenyéről távozó magyarországi román dalegyesületekhez intézett: „Traján nagy művének – folytatva Radu Negru, Bogdán, Dragos, Stefan cel Mare, Mihály vitéz, Hora, Vladimirescu, Lázár György, Jancu és Cuza által – elért győzelmi napja Károly király dicsőségteljes uralkodása alatt és soha el nem ért siker fogja koronázni a román hazában született király alatt.”

A „Dimineața” e sorainak helyes megértése szempontjából tudnunk kell, hogy az összes románoknak Nagy-Romániában való egyesítése a román közvélemény általános felfogása szerint annyira román nemzeti gondolat, hogy az nem eshetik meg olyan király alatt, ki nem a Dimbovica édes vize mellett pillantotta meg a román ég napjának első sugarait. I. Károly, sőt Ferdinand is Németországban születve, idegen nyelvben és vallásban nevelkedve, román felfogás szerint nagyon is németek voltak arra, hogy erejük, lelkesedésük és akaratuk legyen a románság nagy nemzeti ideáljának megvalósítására, mert arra csak olyan fejedelem hivatott, ki román földön, román ég alatt, román nyelvben, ortodox román vallásban, a román nemzeti vágyak, törekvések szellemi levegőjében és érzelmi világában született és nevelkedett fel. Ilyen csak a mostani trónörökös, Carol lehet. A román közvélemény tényleg benne is látta a leendő România Mare imperátorát.

A Bosznia annexiójával kapcsolatos balkáni események hatása a Liga külpolitikai állásfoglalására.

Az 1906-iki román nemzeti kiállítás hatalmas ösztönző lökést adott a román nacionalista érzelmek továbbfejlődésének, általánosabbá levésének és intenzívebbé válásának. Hogy ez az egyre általánosabbá és intenzívebbé levő román nacionalista érzelmi állapot az osztrák-magyar monarchiával, különösen pedig a magyar állammal szemben agresszívebb legyen, ahhoz nagymértékben hozzájárult egy két évvel később, 1908-ban bekövetkezett külpolitikai esemény: Bosznia annexiója az osztrák-magyar monarchia részéről. Az annexióval kapcsolatos szerbiai és törökországi események a román közvéleményben azt a felfogást keltették, hogy ez annexió következménye gyanánt a Balkán-kérdés megoldásával egyidejűen az osztrák-magyar monarchia kérdése is felvetődik, mert az a nagyfokú érdekellentét, amelyik a Balkán-kérdésben a monarchia és

Oroszország között fennforog, háború nélkül nem oldható meg. A monarchia Oroszországgal való háborúja pedig a nagyhatalmak között fennálló szövetséges csoportosulásnál fogva, feltétlen provokálója lesz az európai háborúnak is. Tehát közeleg annak az általános európai konflagrációnak órája, amelyben Románia megkísérrelheti nemzeti ideáljának megvalósítását. Erre az alkalomra a román közvéleményt erkölcsileg elő kell készíteni azért, hogy ez az erkölcsi előkészület szilárd alapjául szolgáljon a fegyveres előkészülésnek is.

A román közvélemény e morális előkészítésének munkájára, mint legalkalmasabb szervezet a „Liga Culturală” vállalkozott. A Liga 1909. évi jaşii közgyűlésén, amelyről már e könyv keretében megemlékeztem, a középponti komité a közgyűlés elé elfogadás végett a következő határozati javaslatot terjesztette: „A Liga Culturală nem helyesli azt a külpolitikát, amelyik kizárólag csak azt a szomszédságunkban levő nagyhatalmat támogatja, amelyik román területet tartva birtokában, a román kultúra elnyomásával kísérletet tesz 4.000.000 románnak lelkiileg való megsemmisítésére. Új külpolitikai irány életbeléptetését kívánják. Ez új külpolitikai irány, kiindulva a román faj egységének tudatából, minden tekintetben való érdekközösségből, valamint a román államnak ezekből logikailag következő hivatásából, közeledést keres balkánfélszigeti szomszédjaihoz, amelyeket ugyanaz a régi, internacionális jellegű, a hódításra és a nemzeti törekvések elnyomására támaszkodó nagyhatalom fenyeget és károsít meg. Keresi a közeledést azért, hogy balkánfélszigeti szomszédjait megnyerje és hogy ebben a szent nemzeti ideálok megvalósítására szolgáló egyesülésben Románia, a kultúra és a szabadság e régi keleteurópai tűzhelye, az őt megillető döntő helyet elfoglalhassa.”

A „Liga Culturală” 1909. évi közgyűlése e határozati javaslatot egyhangúlag elfogadta és ezzel rálépett arra az útra, amely őt a világháború kitörésének pillanatában elemi erővel hajtotta az entente karjaiba és tette az ellenünk való legvadabb háborús izgatások szervezetévé. Érdekes, hogy mikor a Liga közgyűlése ezt a határozati javaslatot egyhangúlag elfogadta, egyik alelnöke Arion Virgil volt, ki az okkupációnak a bukaresti békét megelőző idejében ügyvezető vallás- és közoktatásügyi miniszter volt és mint ilyen a középponti hatalmak iránt érzett barátságos érzelmeivel tüntetett.

Ugyanezen a közgyűlésen Bogdan Duica indítványára azt is elhatározták, hogy felelevenítik a Liga külföldi akcióját, amely régebben a nemzeti kérdés ismertetése terén oly szép sikereket ért el. E célra valamelyik elterjedtebb európai nyelven egy „Értesítő” kiadását határozták el. Jorga az indítvány megvitatásakor azt mondta, hogy a Liga által ösztöndíjjal külföldre küldött főiskolai tanulók nagy hasznára lehetnek ez

ügynek, mert kötelezve vannak időnként a külföldet a nemzeti kérdés állásáról tájékoztatni. Elhatározták továbbá, hogy az erdélyiek számára valamelyik erdélyi nyomdában egy olvasókönyvet fognak kiadni. „Bukovina alámerülőben van a rutén áradatban – mondá beszámoló jelentésében a Liga főtitkára Jorga – Erdélyben és Magyarországon vad kézzel tépik le a román felírást a román iskolákról, betörik azon egyházak ajtait, melyeknek autonómiáját a császár-király megerősítette.”

Jorga 1907/8-ban a Liga működésének egyik program-pontja gyanánt a román nemzeti kérdéssel és mindarról, ami vele összefügg, népszerű sorozatos előadások tartását kezdte meg. Ezekről azt jelenti, hogy alkalmas helyiség hiányában ez előadásokat Bukarestben nem folytathatták, de azért hasonló természetű egyes előadásokat a vidék különböző városaiban mégis tartottak. Jorga érdeme volt, hogy a Romániában is fellendülni kezdő szabadoktatás a nemzeti kérdés szolgálatába állott.

Hogy ezt a nemzeti kérdés szolgálatában álló szabadoktatást rendszeresebbé és tudományosabbá tegye, a bukaresti családok egyik kedvelt nyaralóhelyén, Valeni de munte városkában nyári szabadegyetemi tanfolyamokat rendezett. E szabadegyetemi tanfolyamoknak kiadványaiból nyilvánvalóan kitűnik, hogy e tanfolyamok Jorga által nem az objektív tudományos ismeretek szélesebb körben való terjesztése érdekében szerveztettek, hanem azért, hogy a román felsőbb tanintézetek hallgatóit kioktassa az irredentista szellemben kezelt nemzeti kérdés tudományos elméletére. E szabadegyetemi tanfolyamokra igyekezett megnyerni a magyar főiskolák román nemzetiségű hallgatóit is. Az első években e tanfolyamokon a magyarországi román nemzetiségű főiskolai tanulók és tanítók közül többen részt vettek, míg 1909-ben Apponyi Albert gróf magyar közoktatásügyi miniszter e tanfolyamok látogatásától el nem tiltotta őket. Hogy ezt a tanfolyamot milyen szellem hatotta át, érdekesen jellemzi az az előadás, amellyel Jorga az 1911-iki előadássorozatot megnyitotta: „A Liga Culturală nem feledkezett meg a leigázott románokról sem. Előkészíti a talajt és mikor ez megvan, akkor visszalép és helyét átengedi a hadseregnek. Mikor e kérdésben határozhatni fog a román állam, akkor katonái át fogják lépni a hárt. Amíg ez meg nem történik, addig az államnak hallgatnia kell.”

Jorga közvetlen beleavatkozása a magyarországi román nemzetiségi mozgalmakba.

Ugyanebben az évben szólítja fel Jorga, mint a Liga Culturală főtitkára a magyarországi román nemzetiségi-politikai vezetőket, hogy juttassák a Liga tudomására mindazokat a sérelmeket, amelyeket valamely román valaha nemzetisége és politikai magatartása miatt a magyaroktól szenvedett. E sérel-

meket aztán „Ungaria si naționalitatea româna” című könyvében össze is foglalta, felsorolva benne 1909-ig minden sajtó- és egyéb politikai pört, megnevezve minden elítéltet és a börtönbüntetés idejét, amely az illetőt sujtotta, természetesen anélkül, hogy a büntetést provokáló cselekményt is megnevezte volna. Ily módon aztán megdöbbenő képet állít össze. Saguna András születésének századik évfordulója alkalmával Jorga kezdeményezése és cselekvő közreműködése mellett Románia különféle városaiban emlékünnepeket rendeznek, amelyeken Saguna András, néhai nagyszebeni gör. keleti román érseket úgy dicsőítik, mint az 1848/49-iki korszak legnagyobb államférfiát, a jobbagység eltörlőjét és a magyarok engesztelhetetlen ellenségét. Örök időkre szóló alapítványt tesz a Liga Culturală ugyancsak a Jorga kezdeményezésére, melynek kamatai évenként egy-egy olyan magyarországi román ifjúnak adasanak ki, aki Saguna politikai nagyságát és szellemét irodalmilag megfelelő módon méltatja.

A magyarországi románság életében minden olyan alkalmat megragadnak, ami alkalmas arra, hogy vele izgatottságot kelthessenek a romániai közvéleményben. Budapesten az orvosok 1909-ben nemzetközi kongresszusra szándékoznak összegyűlni. A budapesti előkészítőbizottság kötelessége értelmében a romániai orvosok karát is meghívja e kongresszusra. Románia orvosai azonban Toma Jonescunak, a bukaresti egyetem orvoskari tanárának buzgólkodása következtében e meghívást visszautasítják azzal a megokolással, hogy az orvostudományok román művelőinek nemzeti érzése nem engedi meg, hogy Budapesten, annak az államnak fővárosában, mely testvéreiket oly barbár módon üldözi, kellő higgadtsággal tanácskozhassanak a tudomány egyes kérdéseiről. E nyilatkozatokban ismétlik mindazokat a szokásos vádakat, amelyeket a hasonló természetű nyilatkozatok szoktak tartalmazni azokra az üldözésekre vonatkozóan, amelyeket a magyarországi románok állítólag kénytelenek elszenvetni a magyarok részéről. A régi vádakat újak gyanánt megtoldották Vlád Aurélné elítéltetésének esetével, Apponyi azon rendeletével, amellyel a magyarországi román nemzetiségű főiskolai tanulókat eltiltotta Jorga valeniî de muntei nyári szabadegyetemi tanfolyamainak látogatásától és Apponyi iskolai törvényeivel. A teljesség kedvéért csak azt tartom még szükségesnek megjegyezni, hogy Toma Jonescu bukaresti orvostanár testvére Take Jonescunak és a román hadizenet előtti időben éppen olyan szenvedélyes háborús uszító volt a középonti hatalmak ellen, mint testvére Take Jonescu. Segítőtársa pedig Cantacuzino J., ugyancsak a bukaresti egyetem orvosi karának tanára és Bratianu Jonel miniszterelnöknek sógora. A román hadizenetet megelőző időkben Toma Jonescuhoz hasonlóan egyike a legnagyobb háborús uszítóknak.

Ferenc Ferdinánd trónörökös színajai látogatása 1909-ben.

Még egy figyelemreméltó esemény történt Romániában az 1909-ik évben. Ferenc Ferdinánd trónörökös Színajába utazott Károly király látogatására. Ez utazásból a Liga Culturală vezetői mindenáron tőkét akartak a magok javára kovácsolni. A vállalkozás élén Popovici C. Aurél, a „Replicapör” hőse és önkéntes erdélyi száműzött állott. Jогcíműl neki ehhez az szolgált, hogy 1906-ban „Die vereinigten Staaten von Gross-österreich” címmel egy terjedelmes könyvet írt, amelyben nagy tudományos apparátussal igyekezett bebizonyítani, hogy az osztrák-magyar monarchia nemcsak történelmi hivatását fogja teljesíteni, hanem Európa keletén is domináló nagyhatalommá, igazán Grossösterreichhá lesz, ha a benne lakó nemzetiségek előbb autonom államokká lesznek és aztán egymással szoros államszövetségbe lépnek. Ez államszövetségben mindenik állam a maga autonom ügyeit saját nemzeti nyelvén intézné, a birodalmi ügyeknek: a hadseregnek nyelve azonban a német lenne. Így váltaná fel a mai dualisztikus államszerkezetet a nemzetek föderációján alapuló egységes és erős nagyosztrák birodalom. Popovici e könyvében fanatikus schwarzgelbnek mutatkozik, természetesen oly feltétel mellett, ha a dualizmus bukásának segítségével a mai egységes magyar állam megsemmisül és a nemzetiségek szövetségén alapuló nagyosztrák egyesült állam megalakul.

Popovici Aurél a bécsi román klub révén összeköttetésben állott Bécs polgármesterével, dr. Lueggerrel, aki valóban híve volt egy olyan egységes és nagy Ausztriának, amely a nemzetiségeknek adott autonom szerkezeten felépülve, helyettesítené a monarchia mai dualisztikus szerkezetét és aki magyar-gyűlöletéről általánosan ismeretes volt. Román körökben el volt terjedve az a hír, hogy Ferenc Ferdinánd trónörökös nemcsak feltétlen híve ennek a föderatív alapon felépülő Grossösterreichnek, hanem trónralépése után a dualizmust meg fogja buktatni és császári hatalmánál fogva megalkotja ezt a Gross-österreichot. Miután a trónörökös előtt nem ismeretlen, hogy a monarchia ilyen átalakításába a magyarok nem egyeznének bele, azért nemcsak nem szereti a magyarokat, hanem el is van határozva, hogy az általános választói jog segítségével, szövetségben a különböző radikális, szociálista magyar pártokkal és a nemzetiségekkel, meg is fogja törni őket. A magyarok ellen való harcában pedig föltétlenül számít a románokra, kiknek nemcsak nemzeti és politikai törekvéseiket ismeri el jogosultaknak, hanem szemben a magyarokkal a legnagyobb pártfogójuk is.

Az erdélyi száműzöttek vezetése alatt álló „Minerva”

tehát kiadta a jelszót, hogy Ferenc Ferdinánd trónörökös, mint osztrák főherceget és az egységes osztrák birodalom trónörökösét a legnagyobb melegséggel kell fogadni, de a fogadásból teljesen ki kell hagyni mindent, ami arra emlékeztetne, hogy ő egyszersmind a magyar királyi trón örököse is. A bukaresti sajtó az a része, amelyik az erdélyiekkel összeköttetésben volt, erre az álláspontra helyezkedett, a másik rész azonban, bár nem tett semmi ellenvetést a meleg és fényes fogadtatás ellen, de figyelmeztette a közönséget azokra a történeti tényekre, amelyek a románságot óva intik attól, hogy a Hasburgokban feltétlenül bízzanak. „Természetesen – írja a Radulescu Motru egyetemi tanár szerkesztésében megjelenő „Noua Revista Româna” (Vol. 6. Nr. 12. 177. l.) – nem lehet semmi ellenvetésünk az ellen, hogy a magasállású vendég fogadtatása mentől melegebb és szívesebb legyen. Abban pedig, mit a felhívás a jövőre vonatkozóan, mint egy jóslatképpen mond, hogy egykor igazi jótevője lesz a szomszédos monarchiában lakó népeknek, különösen a románoknak, nem vagyunk hajlandók vakon hinni. A Hasburgház tradíciója szemben a hűséges népekkel inkább megegyezik Machiavelli tanításaival, mint a jólelkű és hosszantűró népek vágyakozásaival.”

Popovici Aurél és Scurtu János felhívják az erdélyi száműzötteket, hogy mentől nagyobb számban jelenjenek meg Szinájában a trónörökös fogadására. Azonkívül egy Memorandumot szerkesztettek, amelyben elmondották, hogy mik voltak azok a körülmények, amelyek őket hazájok elhagyására kényszerítették és hogyha ezek a körülmények meg fognak változni, akkor örömmel térnek vissza hazájokba, hogy Őfelségét a császárt, mint hűséges alattvalói teljes erejükkel szolgálhassák. A Memorandum egyik példányát Bécsbe küldötték Luegerhez, hogy ez tartalmát megismerve, eszközölje ki, hogy a trónörökös Szinájában fogadja az erdélyi száműzöttek küldöttségét. A másik példányt a küldöttség személyesen szándékozott a fogadtatás alkalmával átadni. Hogy e fogadtatást kieszközljék, jelentkeztek az osztrák-magyar követségen. Ugron követségi tanácsos ellenezte, hogy a trónörökös fogadja e küldöttséget, amelynek tagjai nagyobb részben a törvényekkel való összeütközés következtében ma is törvényes vád hatálya alatt állanak. Ugron álláspontja azonban nem győzedelmeskedhetett és a trónörökös fogadta a küldöttséget.

A trónörökös szinajai látogatása még sem eshetett meg holmi kisebb-nagyobb botrány nélkül. Mikor híre jött, hogy Szinájában díszítésül magyar zászlók és magyar színek is alkalmaztatnak, mintegy ötven főnyi, román nemzetiszínű és sárgafekete szalagos kokárdával feldíszített egyetemi tanuló utazott a legközelebbi vonattal Szinájába, hogy a bevonulás

útján a magyar zászlók kitűzését megakadályozzák. Manolescu prefekt a román kormányhoz fordult, azt kérdezve, hogy mit cselekedjék? A kérdést úgy oldották meg, hogy a sok száz román és osztrák zászló között kitűztek egy magyar zászlót is, amelyet a rendőrség őrzött. Éjszaka azonban a tüntető diákok azt is levették és a Prahova vizébe dobták. Mikor a trónörökös megérkezett a vasuti pályaudvarra, az ott összegyűlt egyetemi tanulók és a Liga tagjai: Éljen a románok császára! Le a magyarokkal! kiáltással fogadták.

Egyszóval, a Liga Culturală tagjai és az erdélyi száműzöttek mindent elkövettek, hogy ez a látogatás a román közvélemény szemében úgy tűnjék fel, mint egy olyan magyarellenes tüntetés a románság érdekében, amelynek élén a trónörökös áll. E látogatást a román sajtó is ebből a szempontból kommentálta, önkényesen egynehány magyarellenes és feltűnően románbarát kijelentést is adva a trónörökös szájába. Az egész tüntetés rendezésének kettős célja volt: egyrészt elhíttetni a román közvéleménnyel, hogy abban a küzdelemben, melyet a román nemzetiségi párt a magyar állam ellen folytat, a trónörökös a románság pártján van. Másrészt pedig a magyar közvéleményben idegenkedést és bizalmatlanságot kelteni a trónörökös ellen, hogy az is hozzá járuljon ahhoz az esetleges konfliktushoz, amely hitők szerint Ferenc Ferdinánd trónralépése alkalmával közte és a magyar nemzet között okvetlenül ki fog törni, s amely konfliktusból a magyarság kárára a nemzetiségek, illetőleg a románság fog hasznot húzni.

Hogy Ferenc Ferdinándra minő hatással volt ez a sinajai látogatás, arra vonatkozóan igen érdekes adatot találunk Czernin grófnak, a monarchia egykori bukaresti követének és később külügyminiszterének a múlt évben (1919) megjelent „Im Weltkrieg” című emlékirataiban. „Ferenc főherceg románbarát érzelmek – mondja Czernin most említett könyvének 105. lapján – nagyon hiányos forrásból fakadtak. Romániát egyáltalán nem ismerte. Amennyire előttem ismeretes, csak egyszer volt ebben az országban és akkor is csak rövid látogatáson Sinajában Károly királynál. A barátságos fogadtatás, amellyel az öreg királyi pár részéről találkozott, szívét gyorsan meghódította s ennek következtében Károly királyt összetévesztette Romániával... Ezóta Románia különös varázsszal bírt előtte. Ezenkívül helyes politikai érzése volt a tekintetben is, hogy bizonyos politikai viszonyok megváltoztatásával köztünk és Románia között valóban szoros szövetséget lehetne teremteni. Inkább érezte, mint tudta, hogy az erdélyi kérdés Bécs és Bukarest között egy nagy sziklatömb gyanánt fekszik és ha egyszer ez a sziklatömb elmozdítatik, akkor az egész kép meg fog változni.”

Az a kérdés, hogy néhai Ferenc Ferdinánd hogyan akarta ezt a sziklatömböt a Bécs és Bukarest között létrejövendő teljes egyetértés útjából elmozdítani? Eddigé az volt az általános vélekedés, hogy a magyarországi román nemzetiségi követeléseknek egy nemzetiségi föderáción felépülő Nagyausztria keretében való teljes kielégítésével. Czernin könyvéből megtudjuk, hogy Ferenc Ferdinánd egy veszedelmesen kockázatos nagy lépéssel ennél is tovább akart menni.

„Az akkori monarchiában nagyon el volt terjedve az a téves felfogás – írja Czernin idézett könyve 63. lapján – hogy a főhercegnek a jövőre nézve teljesen kidolgozott programja volt. Ez tévedés. A főhercegnek a monarchia átalakítására vonatkozóan nagyon határozott irányelvei voltak ugyan, de azok csak általános irányelvek voltak, mondhatni csak kerete egy programnak, amely részletekkel sohasem volt kitöltve... Jövendő programjának alapelvei a dualizmus eltörlése és a monarchiának föderatív állammá való átalakítása voltak. Hogy a Habsburg-monarchia hány országból legyen összetéve, az előtte sem volt egészen világos. Az elv azonban a monarchiának nemzetiségi alapon való újra felépítése volt. Abból a gondolatból kiindulva, hogy a monarchia fellendítésének előfeltétele a magyar befolyás gyöngítése, a Magyarországon élő nemzetiségeknek, főleg pedig a románoknak minden elgondolható előny biztosítását kívánta. Csak később, az én Bukarestbe való küldetésem után és jelentéseim alapján *jutott arra a megállapodásra, hogy Erdély Romániának átengedtesék, de azzal a feltétellel, hogy az újonnan megalkotott Nagyrománia beleilleszkedjék a Habsburg-birodalomba.*”

Azt mondja Czernin idézett Emlékirataiban (107. l.), hogy mikor Bukarestben, mint újonnan kinevezett követ hivatalát elfoglalta, a később háborús izgatásai következtében hírhedt lett Filipescu felkereste és azt az ajánlatot tette, hogy Erdélyt egyesítsék Romániával és akkor Nagyrománia az osztrák-magyar monarchiával olyan államjogi kapcsolatba jönne, mint aminőben Bajorország van a Németbirodalommal. Ő a Filipescu részéről felvetett gondolon két kézzel kapott, úgy gondolkozván joggal, hogy azt a tervet, amely a monarchiával szemben való legellenségesebb részről felvetetett, a mérsékeltbb elemek Romániában még nagyobb örömmel fogják fogadni. Most is megvan győződve, hogy ha akkor ezt a gondolatot megvalósították volna, Románia a legnagyobb készséggel csatlakozott volna monarchiánkhoz és a világháború kitörése minket egészen más viszonyok között talált volna. Fájdalom – úgymond Czernin – ez a gondolat már felvetésének első pillanatában Tisza István leghatározottabb ellenállásán hajótörést szenvedett és Őfelsége Ferenc József is Tisza álláspontjára helyezkedett. Mikor egyízben Czernin előhozta Őfelsége előtt

ezt a tervet, az agg uralkodó azzal a rövid megjegyzéssel tért fölöttes napirendre, hogy ez tisztán magyar belpolitikai ügy.

Sohasem gondolt Románia arra – folytatja Czernin e tárgyra vonatkozó elmékedését –, hogy nagyromán álmának megvalósítását fegyveres közbelépéstől várja. Ellenkezően, az volt a vélekedés, hogy ez a monarchiával való barátságos megegyezés eredménye lesz. És éppen ezért Bukarestben a legnagyobb reményt a trónörökösbe helyezték, kinek halálával egyidejűen Nagyromániát is sírba szállani vélték. Ez a körülmény teszi érthetővé azt az őszinte fájdalmat, amely ezidőben a romániai köröket eltöltötte. A később hírhedt lett háborús-uzsító, Take Jonescu, Czernin feleségének szalonjában Ferenc Ferdinánd halálhírének hallatára könnyekre fakadt. A részvét-nyilatkozatok, amelyekkel ez alkalommal Czernint elhalmozták, nem az ilyen esetben szokásos nyilatkozatok voltak, hanem valóságos kitörései egy őszinte és igaz fájdalomnak.

E könyv egyik előző fejezetében elbeszéltem, hogy 1894-ben, mikor a román szenátus az erdélyi kérdéssel foglalkozott, az akkori külügyminiszter, Lahovary Sándor, arra figyelmeztette az ellenzék szónokait, hogy ha a román kormány beleavatkozik a magyarországi románok ügyeibe, igen könnyen súlyos következményekkel járó retorziókat provokálhat a monarchia részéről. Erre aztán Urechia Vazul, a Liga Culturală akkori elnöke, a következő kijelentést tette: „Tegyük fel, hogy a magyarok haddal támadnak meg minket! Tegyük fel, hogy mi leszünk a vesztesek! De hát mi fog akkor velünk történni? Be fognak minket kebelezni? Tessék, valósítsák meg ők ily módon a dakoromanizmust”.

Urechia e kijelentése csak az első tekintetre látszik malomalatti naív politizálásnak, mert lényegét az a gondolat alkotja, amelyet így fejezhetünk ki: fontosabb az összes román faj egy államban való egyesülése, mint a román faj egy részének állami önállósága és függetlensége. Legyen csak egyszer akármiféle államban az egész román faj akármilyen politikai helyzetben egyesítve, az egységessé lett román fajnak sokkal könnyebb lesz magát önálló és független állammá tenni, mint jelenlegi helyzetében a faj politikai egységét megteremteni. Filipescu ajánlatának is ez volt az alapgondolata. Románia lemond állami függetlensége teljességének egy részéről csak azért, hogy ily módon a román fajt egy politikai nemzetté egyesíthesse. Az egy nemzetté egyesült román fajnak aztán nem lesz nehéz a legelső kedvező alkalommal az egymással versengő különböző nemzetek laza konföderációján felépült Habsburg-monarchiából kiszakadva, teljesen önálló és független Nagyromániává átalakulnia.

Sajátságosan vétkes rövidlátás volt úgy Ferenc Ferdinándnak, mint bizalmasának, Czerninnek részéről Erdélyt Romá-

niának a szövetségi hűség kedvéért felajánlani. Abban azonban Czerninnek igazat kell adnunk, hogy román részről teljesen tisztában voltak azzal az állásponttal, amelyet néhai Ferenc Ferdinánd úgy a dualizmussal, mint a magyarsággal szemben elfoglalt. A magyar közvélemény ezt csak sejtette, de nem tudta. Most Czernin leleplezéseiből megbizonyosodva erről, könnyebb megértenie, hogy román részen miért szenvedett hajótörést, minden magyar-román megegyezés, vagy békekísérlet. Tudták, hogy fölösleges és haszontalan minden ilyen kísérlet. Ellenkezően, csak ki kell tartani addig, míg a monarchia trónjára Ferenc Ferdinánd kerül; akkor aztán a románságnak úgy is fog teljesülni minden kívánsága, akár tetszik, a magyaroknak, akár nem.

Popovici C. Aurél, a már említett „Die vereinigten Staaten von Grossösterreich” című könyv szerzője 1916-ban a következő sorokat írta: „Csakis egy ilyen föderatív átalakulás, lett volna még képes ennek a nagy dunai monarchiának hosszabb életképességet kölcsönözni... Egyedül a trónörökös, Ferenc Ferdinánd főherceg, az ő barátai és környezete érdeklődtek élénken ez eszme iránt. A nemzetiségek, nevezetesen Magyarország nemzetiségei tudták, hogy ő megvan nyerve a birodalom ilyen újraszervezésének. Ő is azonban fenntartani kívánta a „történeti tartományokat és királyságokat”. Halálával azonban hívságossá lett a nemzetiségek e reménysege. Sírján a birodalom, amelyet tönkretett Ferenc Józsefnek, kedvenc magyarjainak és németjeinek képtelensége, összeomlott. És most már nincs semmi értelme, hogy e birodalom fennmaradjon. De számtalan ok van arra, hogy szétdaraboltassék és hogy a leigázva tartott népek kiszabaduljanak e tudatlan és zsarnoki kormányok elviselhetetlen igájából (Aurèle *Popovici* „La Question Roumanie en Transylvanie et en Hongrie. Libraire Payot. Lausanne, Paris 1918. 218–222. l.).

Czernin azt mondja, hogy Ferenc Ferdinánd Luegerben a leendő föderatív nagy-osztrák birodalom államférfiának, illetőleg miniszterelnökének ideálját látta. Luegernek a románokkal való közvetlen politikai érintkezése sokkal szemléltetőbben és világosabban állott a magyar közvélemény előtt, mint Ferenc Ferdinándé. Bécs város főpolgármesterét kevesebb tekintet korlátozta, mint Magyarország leendő királyát. Szabadabban mozoghatott, beszélhetett, sőt vérmérsékletéhez és politikai műveltségéhez mérten szitkozódhatott is. Egyik előző fejezetben elbeszéltem, hogy minő fogadtatásban részesítette 1892 május havában a bécsi városházán a nagyszebeni román nemzeti komiténak azt a küldöttségét, amelyik a *Memo-randum*-ot a magyar kormány megkerülésével Őfelségének átadni szándékozott. Ismeretes továbbá bukaresti utazása, amelynek általa nyíltan hangoztatott célja az volt, hogy Bécs

élelmezését Magyarországtól Románia termékeinek közvetlen igénybevételével függetlenítse.

Lueger bukaresti utazásának politikai jellemzését az adta meg, hogy azt az utcát, amelyben a Liga Culturală helyisége volt, tiszteletére *Strada Lueger*-nek nevezték. A román közvélemény általános felfogása szerint Lueger Bukarestben úgy jelent meg, mint a románok politikai szövetségese a magyarok ellen való harcban, mint a nemzetiségek föderációjának alapján felépítendő Grossösterreich első csatasorban álló bajnoka, főleg pedig Ferenc Ferdinándnak legbensőbb politikai bizalmasa. Amolyan félhivatalos összekötőkapocs Ferenc Ferdinánd és a magyarok ellen küzdő románság között. Általánosan el volt terjedve a Liga Culturală vezetőkörében az a meggyőződés, hogy Popovici Aurél „Die vereinigten Staaten von Grossösterreich” című könyvét azon megbízás következtében írta, amelyet Lueger közvetítésével Ferenc Ferdinándtól kapott és hogy e könyv kiadási költségeit is a trónörökös politikai környezete fedezte. A bécsi román kolónia, amelynek Vajda-Voevod Sándor is egyik igen befolyásos tagja volt, a legintimebb érintkezésben állott a Lueger vezetése alatt álló keresztényszociális körökkel, amelyek az osztrák németiség legnagyobb ártalmára a föderalista törekvések energikus támogatói voltak.

Vajda-Voevod a bukaresti „Dacia” párisi levelezőjével 1920 március hó végén folytatott beszélgetésében érdekes leleplezéseket tett a leendő Nagyrománia és Grossösterreich egymáshoz való viszonyáról is. „Csak egy Habsburgtól várhattuk sorsunk jobbrafordulását – mondotta Vajda-Voevod e beszélgetésben –, Ferenc Ferdinánd főhercegtől. A föderalizált Ausztriától vártuk népünk konszolidációját s az egység felé való törekvést. Romániában sokan voltak, akik az erdélyieket arra biztatták, hogy ebben az irányban dolgozzanak.”

„1910-ben megkérdeztem egyik vezető román politikus-tól, vajjon Károly királynak mi a véleménye erről a dolgról? – A következő feleletet kaptam: Bármilyen önmegtágadásukba kerül is, teljesítsék a főherceg kívánságát. Arra az ellenvetésemre, hogy engem csak a román szempont irányíthat, a romániai politikus megjegyezte, hogy az erdélyiek egyetlen vezető szempontja csak az lehet, hogy a főherceg kívánságát teljesítsék.”

„1913-ban egy másik temperamentumos politikust látogattam meg, aki nagy meglepetésemre azt kérdezte tőlem: „Megállapították e már önök azokat a szabadságjogokat, amelyeket Ferenc Ferdinánd fog juttatni a románoknak, ha hatalomra jut? – Ilyen kategórikus formában még nem vetettük fel a kérdést, feleltem én. – Pedig meg kell tenniük – szolt a politikus. A mi királyunk már öreg ember, éppen úgy, mint

Ferenc József. Lehet, hogy egyidőben halnak meg. Nekünk tehát elő kell készítenünk a talajt, hogy az agg uralkodók halála után végleg rendezhessük a román nép sorsát. Ferenc Ferdinánd autonómiát ad az erdélyi románoknak, mi pedig itt a királyságban kikiáltjuk a monarchiához való csatlakozásunkat.”

„Nem igen hiszem – feleltem én –, hogy a magyarok elfogadnák Ferenc Ferdinándot, a román dinasztia pedig bizonyára prestige-kérdést csinálna abból, hogy a Habsburg-dinastiának legyen alárendelve. – A magyarokkal majd csak meg egyezik Ferenc Ferdinánd – volt a válasz. Mi pedig majd elintézzük dolgunkat jövődő királyunkkal. Akár aláveti magát akaratumknak, akár nem, mi többre becsüljük azt a Habsburgot, aki nemzeti egységünket megvalósítja, annál a Hohenzollernnél, aki azt megakadályozza. – De a dinasztia válsága mégis rettenetes volna – jegyeztem meg. – Ezt ön erdélyi szemével látja – felelte a politikus. Az orosz veszedelemmel szemben egyetlen védekezésünk a föderalizált Ausztriához való csatlakozás Popovici Aurél elvei alapján. Kérem önt – folytatta tovább –, egyengesse az útját annak, hogy legközelebb Bécsben audienciát kaphassak.”

„Ugyanilyen kéréssel fordult ez a politikus Popovici Aurélhoz is. Egy csomó tanut tudnék állítani arra, hogy ezek a demarcheok megtörténtek. Nagyausztria gondolatával az először említett román államférfiú is, aki pedig politikailag valóságos antagonistája volt, teljesen megbarátkozott. Jorga Miklós azonban sohasem hitt a nemzeti egységnek abban a formájában, amely a Habsburg-dinasztia keretében valósul meg.”

Vajda-Voevod ez előadásából két dolog tűnik ki világosan: 1. azt a gondolatot, hogy Erdély csatoltassék Romániához, de azzal a feltétellel, hogy az így megalakult Nagyrománia a nemzetiségek föderációján felépült Nagyausztriával olyan államjogi kapcsolatba kerüljön, mint aminőben Bajorország volt a Németbirodalommal, Popovici Aurél kezdeményezésére Ferenc Ferdinánd színajai látogatása után (1910) a román faj nemzeti egyesülésén fáradozó romániai politikusok azonnal felvetették; 2. ebben az irányban Ferenc Ferdinánddal, vagy legalább is bizalmas környezetével eszmecseréket folytattak. Világos tehát, hogy Ferenc Ferdinánd nem Czernin útján értesült először 1913-ban erről a tervről. Ellenkezően, Czernint éppen azért küldötte Bukarestbe, mert multjánál és egyéniségénél fogva az ilyen irányú alkudozások vezetésére ő volt a legalkalmasabb. Köztudomású ugyanis, hogy Czernin Bukarestbe való küldetése előtt egy pár évvel a monarchiának nemzetiségi alapon való föderatív átalakításáról meglehetősen éles magyarelles hangon egy röpiratot írt. A trónörökös és a romániai körök szerint tehát megvolt minden minősítése a

bukaresti követséghez és ahhoz, hogy a fennebb vázolt tervet, melynek megvalósítása egyenlő lett volna a legpáratlanabb hazaárulással és a dinasztia ellen való hűtlenséggel, a romániai illetékes körökkel megállapodva, végre is hajtsa.

Így ásta alá a monarchia létének és életfeltételeinek alapfalait az a szerencsétlen politikai irányzat, amelynek képviselője a legmagasabb körökben Ferenc Ferdinánd, az osztrák-német közvéleményben pedig Lueger és pártja voltak. A szándéktalan hazaárulásnak, a Habsburg-dinasztia érdekei ellen való öntudatlan aknamunkának, amelyet Ferenc Ferdinánd trónörökös, Lueger és Czernin végzetesen ártalmas politikája teljesített, a monarchia sokszázados történetében sohasem volt párja. A monarchia végső napjainak történetírója nem fog számukra más mentséget találhatni, mint azt a végtelen tudatlanságot, amelyben a nagy román törekvések természetét illetően leiedzettek és azt a rövidlátást, amelyet az okozott, hogy értelmük világosságát a magyarság ellen érzett gyűlöletük sűrű fátyollal borította be. A monarchia nem annyira ellenségeinek, mint saját vezetőinek tudatlansága és bűnössége következtében omlott össze, fájdalom, romjai alá temetvén a történeti magyar államot is.